Kelio pradžia

Mokslo vyrui, beveik visą gyvenimą praleidusiam gūdžiame šiaurės Lietuvos pakraštyje netoli Žeimelio, buvo lemta išvysti šį pasaulį tolimoje saksų žemėje. Jo tėvai, Gedučių dvarelio šeimininkai, tuo metu vyko pasigydyti ir pasisvečiuoti į protėvių gimtinę. Apie garvežį, riedantį plieniniais bėgiais, tais laikais dar niekas nebuvo girdėjęs[1], tad kelionė arklių kinkiniais buvo ilga ir varginanti. 1785 metų viduržiemyje, sausio 20 dieną, jiems stabtelėjus Leipcige, gimė sūnus. Šis iš prigimties silpnutis padarėlis buvo nedelsiant pakrikštytas Christiano Johanno Dietricho vardais[2]. Atsiradus naujiems rūpesčiams, teko tolesnę kelionę atidėti. Pasitarusi Grotthussų šeima nusprendė Leipcige šiek tiek pabūti. Be to, rimtesnio gydymo reikalavo pablogėjusi tėvo sveikata[3].

Jaunųjų tėvų bičiulis, plačiai žinomas vokiečių rašytojas Christianas Felixas Weisse (1726-1804) labai originaliai pasirūpino naujagimiu: apsilankęs pas Leipcigo universiteto rektorių Samuelį Morusą[4], jis išreikalavo savo krikštasūniui studento pažymėjimą *Inscriptions-Diploma*. Tokiu gan netikėtu būdu būsimasis mokslininkas, vos sulaukęs penkių dienų amžiaus, „tapo“ studentu. Universiteto matrikuloje buvo įrašyta: *C. J. D. Grotthuss Lipsiensis* (leipcigietis). Tarsi nujausdamas krikštasūnio ateitį, Weisse taip užbaigia savo laišką, adresuotą kūdikio tėvui: „Čia jau yra visos galimybės mylimam sūnui įgyti didesnį nei jo tėvo išsilavinimą, ir baigdamas tariu Amen“[5].

Mažajam Grotthussui taip ir neteko patirti tėviškos globos. Tik sugrįžus iš kelionės Ewaldas Dietrichas Grotthussas 1786 m. pasimirė. Jį nukankino liga, lemtingai persidavusi jo įžymiajam palikuoniui.

Kalbant apie Grotthussų giminės ištakas vertėtų prisiminti, kad XII-XIII a. besiveržiantys į Baltijos pakrantę kryžiuočių pulkai pavergė Dauguvos ir Gaujos upių žiotyse gyvenusią lyvių gentį. Vėliau visos ordino užkariautos žemės – dabartinės Latvijos ir Estijos teritorijos – pradėtos vadinti Livonijos vardu. Kadaise laisvai čia gyvenusią gentį vėliau priminė tik šis žemių pavadinimas.

Lyvių krašte Grotthussų ištakos aptinkamos XV a. tarp Livonijos ordino brolių – išeivių iš Vestfalijos. Tai buvo laikai, kai netoliese esančių Biržų žemės valdovai, didžiai mokyti ir narsūs Radvilos, sparčiai ėmė plėsti savo įtaką ir galią. Vestfalijoje netoli Nordkircheno Grotthussų šaknys siekia XII a.[6] Vėliau jie sėkmingai įsitvirtino Kurše, turėjo Livonijoje bei Kuršo kunigaikštystėje aukštus postus. Ilgainiui Grotthussai tapo įtakingais žemvaldžiais Latvijos ir Lietuvos paribyje. Čia jų valdos siekdavo Biržų žemes ir net įsibraudavo į jas.

Priminsime dar kelis istorinius faktus, kurie, piešdami sąsajų panoramą, praturtins mūsų temą. Tais metais, kai Mažvydo „Katekizmui“ sukako 32-ji o Lietuvos Statutui – 50 metų ir kai Jonas Bretkūnas galutinai pasiryžo į lietuvių kalbą išversti Bibliją, gimė Otto Grotthussas (1579-1652) – vienas iš būsimojo mokslininko protėvių. Otto vaikystės laikais Kristupas Radvila Perkūnas, kilęs iš jau minėtos Biržų giminės, reiškėsi kaip LDK didysis etmonas, turintis vertingą Livonijos karo patyrimą ir talentingai valdantis gerai parengtas karines pajėgas. Otto Grotthussas, įgijęs išsilavinimą Rostoke ir politinės veiklos patyrimą Kuršo aukštuomenės intrigose, energingai vadovavo savo krašto diduomenei politinėse rietenose su Kuršo kunigaikščiu. Kai senyvas ir jau paliegęs Otto Grotthussas vis ilgiau užsisėdėdavo savo dvare, Jonušas Radvila (Kristupo sūnus) 1648 m. sumušė ties Mozyriumi Bogdano Chmelnickio pulkus. Po trejų metų Otto Grotthussas atgulė amžino poilsio. Taip sutapo, kad jo mirties metais užsispyręs ir smalsus lietuvis Aleksandras Karolis Kuršius[7], vėliau pagarsėjęs kaip didžiai mokytas vyras ir kaip pirmasis Niujorko mokyklos rektorius, pradėjo studijas Leipcigo universitete[8].

Theodoro Grotthusso senelis Johannas Gebhardas (1716-1771), tęsiantis Grotthussų iš Rundalės (Ruhenthal) giminės liniją, valdė Lielberkeno dvarą. Jo sūnus Johannas Ulrichas (1753-1815) žinomas kaip įtakingas Lietuvos ir Lenkijos karaliaus kamerheris ir paskutinio Kuršo kunigaikščio Peterio von Birono dvariškis, daug dėmesio skyręs Peterio akademijos Jelgavoje (tuomet – Mintauja) steigimui. Jis kurį laiką reiškėsi kaip aktyvus Lietuvos liuteronų Sinodo sekretorius, sugebėjęs įsiterpti į jung-

tinės valstybės karaliaus dvarą. Atsidėkodamas karaliui už kamerherio titulą, Johannas Ulrichas sukūrė poetinę odę „Stanislaus Augustus“. Netrukus, stiprėjant politiniams vėjams iš Rytų, jis jau rašė odę kitam valdovui – Jekaterinai II. Taigi šiam Grotthussų giminės vyrui, pritarusiam Kuršo prijungimui prie Rusijos, pavyko 1795 m. įsitaisyti naujojo šeimininko – Rusijos imperatorės – dvare.
Vyresnysis sūnus (Theodoro tėvas) Ewaldas Dietrichas (1751-1786) nenorėjo tęsti giminės tradicijos – tapti kariškiu ar valstybės veikėju. Būdamas silpnos sveikatos, jis linko į muziką, gamtos mokslus, literatūrą, mėgo rinkti įvairias kolekcijas, o ypač svečiuotis užsienyje; Kuršo krašte jis pagarsėjo kaip geras pianistas, improvizatorius ir kompozicijų kūrėjas. Lankydamasis pas įžymųjį vokiečių filosofą ir rašytoją Mosesą Mendelssohną susidraugavo su Johanno Sebastiano Bacho sūnumi – garsiu kompozitoriumi ir muzikantu Emanueliu[9] bei kitais vokiečių šviesuomenės atstovais. Ne vieną Ewaldo Grotthusso parašytą muzikinį kūrinį yra atlikęs jo bičiulis Emanuelis[10].
Ewaldo žmona Elisabeth Eleonora (1755-1831) (Theodoro motina) buvo kilusi iš kitos tolimesnės Beržtalio (Bersteln) Grotthussų šakos. Gedučių dvarelis[11] – tai jos tėvo, valdžiusio Galamuižos dvarą, kraitinė dovana. Ewaldas ir Elisabeth 1784 m. išvyko į kelionę, kurioje vieną dieną juos pasveikino naujagimio – būsimojo mokslo vyro – riksmas[12].
Mažasis Theodoras augo tarp protėvių ilgai kauptų knygų ir tėvo surinktų augalų bei mineralų kolekcijų. Su kitais vaikais jis nebendravo, nes nerado tarp jų bendraminčių. Labai mėgo piešti ir tapyti. Negalėdamas Gedučių užkampyje gauti dažų, ėmėsi pats juos gaminti. Taip čia prasidėjo jo tiesioginė pažintis su įvairiomis medžiagomis ir jų apdorojimu. Tyliai, nepastebimai prie berniuko artėjo chemija ir jos intriguojantis pasaulis.
Bauskė ir Jelgava, kurioje gimė jo tėvas, buvo lengvai pasiekiami miesteliai. Ten jaunasis Grotthussas susidraugavo su savo bendraamžiu Heinrichu Bidderiu[13] – Jelgavos vaistinės pameistriu. Prisiskaitę įvairių farmakologijos bei chemijos knygų, jie atliko ne vieną bandymą. Jaunuoliai žavėjosi chemija, o Theodorui ji tapo užsiėmimu, nulėmusiu jo tolesnę biografiją.
Jelgava buvo reikšmingas to krašto veiklos centras, turėjęs stiprią vidurinę mokyklą – Peterio akademiją. Tuo metu šiek tiek prakutę miestiečiai domėjosi alchemija, didžiavosi bet kokia efektingesne chemijos išmone. Priminsime, kad XVIII a. pabaigoje Rygoje ir Kuršo miestuose buvo madinga farmacininkams imtis savarankiško tiriamojo darbo. Jie net buvo priskiriami mokslininkų (*Gelehrte*) sluoksniui[14].
Dabar keli žodžiai apie Jelgavos mokytoją Beseke, turėjusį įtakos jaunajam Grotthussui. Nuo pat Peterio akademijos įkūrimo iki savo mirties Johannas Melchioras Gottliebas Beseke (1746-1802) ėjo teisės profesoriaus[15] pareigas. Tai buvo plačiai išsilavinusi, originali asmenybė, kuri ne tik domėjosi dar ir chemija, zoologija, filosofija, bet ir rašė šiais klausimais. Jis domėjosi elektros reiškiniais, palaikė ryšius su Alessandro Volta. Beseke išleido veikalą „Transcendentalinės chemijos metmenys“ (1787)[16]. Remiantis elektrostatikos reiškiniais, knygoje keliama mintis, kad visas gamtos pasaulis, visi jo kūnai įvairiai judėdami, sukdamiesi ir trindamiesi įsielektrina. Elektra yra visų reiškinių priežastis. Kito veikalo „Gamtamokslio istorija“ (1802)[17] įžangoje Beseke rašė, kad šešiolikmetis Grotthussas iš Gedučių ir jo bičiulis Bidderis jam talkino šiame darbe ir galbūt tęs jo pradėtus darbus. Visa tai liudija, kad Grotthussas turėjo gerą progą artimai bendrauti su puikiai išsilavinusiu žmogumi, skaityti jo veikalus, patirti Mokytojo nuolatinį poveikį.
Gedučių dvarelyje jautėsi tvirta motinos ranka. Ji siekė suteikti sūnui humanitarinį išsilavinimą, kuris atitiktų tėvo puoselėtas viltis. Namų auklėtojai, stropiai pildydami motinos reikalavimus, stengėsi griežtomis priemonėmis tramdyti auklėtinio potraukį gamtotyrai. Motina sugebėjo parinkti patyrusius mokytojus, gerus literatus, muzikos, kalbų mokovus. Nors mokytojai dažnai keitėsi, tačiau sūnus, kaip rodo jo tolesnė biografija, gavo geras kalbų, filosofijos, filologijos pamokas. Aštuoniolikos metų jaunuolis jau buvo pasiruošęs aukštajai mokyklai ir savarankiškai kūrybinei veiklai.
Kalbant apie būsimojo mokslininko pasiruošimą, pravartu prisiminti, kad tuo metu kilmingųjų tarpe vyravo tam tikra lavinimosi sistema: be gero elgesio ir aristokratiškos laikysenos, vaikai buvo mokomi prancūzų kalbos, literatūros ir kitų dalykų, būtinų tam tikram bendros kultūros lygiui įgyti[18]. Kruopščiai parinkti išsilavinę mokytojai dvaruose ruošė jaunimą universitetų auditorijoms, nes studijos užsienyje buvo prestižo reikalas. Toli gražu ne visi baigdavo aukštąjį mokslą. Pakakdavo kelerius me-

tus klausyti paskaitų, lankytis garsiuose universitetuose, nes vėliau gaunant atsakingą postą nebuvo griežtai reikalaujama universiteto baigimo diplomo. Karjerą nulemdavo ne diplomas, bet priklausymas luomui[19].
Kuršo diduomenė – baronai – laikėsi analogiškos ugdymo sistemos. Tačiau čia buvo skiriama daug dėmesio vokiečių kultūros tradicijai. Baltijos regiono vokiečiai įgydavo ne tik gerą išsilavinimą, bet taip pat diplomatinės ir karinės tarnybų patyrimą, kuris jiems padėjo gana anksti – prieš pirmąjį padalijimą (1772) – suvokti ir nuspėti grėsmingas Rusijos imperijos geopolitines tendencijas. Todėl jie, sekdami Rusijos caro rūmų nuotaikas ir palaikydami glaudžius ryšius su Peterburgo elitu, visuomet suspėdavo atrasti sau naujų galimybių[20].
Baigiantis XVIII amžiui plėtėsi vidurinių mokyklų tinklas; jas pradėjo lankyti bajorų vaikai. Tačiau Edukacinės komisijos pertvarkos (1773-1794) beveik nepalietė Kuršo elitinio sluoksnio.
Lietuvos diduomenė, nepaisant jos konfesinių skirtumų, pripažino tą patį (jau minėtą) ugdymo modelį. Tad natūralu, kad jaunų dvarininkų gyvenimo bruožai buvo panašūs. Pažvelgus į Grotthussų, Platerių, Radvilų, Oginskių, Tiškevičių, Giedraičių, Römerių giminių istorijas matyti, kad jų namuose, turėjusiuose turtingas bibliotekas, jaunimą auklėjo išsilavinę mokytojai – guvernantai. Jie mokė prancūzų, vokiečių, antikinių kalbų, muzikos, gamtos pažinimo ir kitų dalykų. Grafų, baronų jaunimas grojo smuiku, rojaliu ar klavesinu, kaupė augalų, medžioklės trofėjų kolekcijas, rašė eiles, piešė, puikiai žinojo savo ir kitų kraštų istoriją, sklandžiai citavo literatūros ir mokslo veikalus, rašė įvairaus pobūdžio traktatus, žavėjosi naujomis idėjomis ir šūkiais; jautriai reaguodami į politinius įvykius, dalyvavo neramumuose bei sukilimuose. Reikšmingą įtaką jiems darė ne tik Prancūzijos įvykiai, bet ir jos kultūra.
Matyt, dvaruose įgytas išsilavinimas teikė pakankamai gerą pagrindą tolesniam išsimokslinimui ir aktyviai veiklai. Tai liudija mūsų diduomenės vardai, patekę į XIX a. pradžios Europos istorijos ir kultūros kontekstus: Theodoras Grotthussas (elektrolizės teorija), Emilija ir Cezaris Plateriai (1831 m. sukilimo lyderiai), Mykolas Kleopas Oginskis (garsiojo polonezo autorius), Tadas Tiškevičius (Napoleono armijos ir 1831 m. sukilimo generolas) ir daugelis kitų.
Atlikę šį istorinį ekskursą, paryškinusį socialinę ir kultūrinę panoramą, grįžkime prie mokslininko biografijos.

Paryžius – Neapolis
1803 m. pavasarį Gedučių dvarininkų palikuonis išvyksta iš Lietuvos. Jam knieti aplankyti miestą, kuriame išvydo pasaulį. Gegužės 17 d. jis tampa jau tikru Leipcigo universiteto studentu. Jaunuolis nusivilia profesūra, kuri tvirtai laikosi klasikinių nuostatų. Čia durys nebuvo atviros naujoms idėjoms, čia trūko laboratorinių priemonių, tinkamų užčiuopti priekinėms chemijos mokslo linijoms.
Tuo metu Leipcigo studentija su audringu susižavėjimu skaitė jaunojo Friedricho Wilhelmo Shellingo tik ką čia išleistus veikalus, iš kurių paminėtini „Idėjos, skirtos gamtos filosofijai“ (1797), „Pirmieji natūrfilosofijos sistemos apmatai“ (1799). Mažai tikėtina, kad į šių knygų aptarimus nebūtų įsivėlęs smalsus, į gamtos paslaptis besigilinantis jaunuolis iš Gedučių dvarelio. Shellingo idėjų fragmentus nesunku aptikti sparčiai brendusio mokslininko interpretacijose – apie tai bus kalbama toliau.
Tų pačių metų rudenį Grotthussas atsiduria Paryžiuje. Garsioji Politechnikos mokykla (*l’Ecole Polytechnique*), subūrusi įžymius mokslininkus, darančius perversmą fizikoje, chemijoje, – tai jauno žmogaus vilčių išsipildymo vieta. Kaip laisvas klausytojas jis lanko Berthollet, Fourcroy, Haüy, Vauquelino, Thénard’o (nuo 1804 m. pakeitusio Vauqueliną) ir kitų įžymybių paskaitas. Visi minėti mokslininkai padarė lemiamą įtaką Grotthussui. Fourcroy diegė vertingas žinias apie elektrolizę, Berthollet – apie molekulių elektrinę pusiausvyrą, Haüy – apie kristalizaciją ir kaskadinį dalelių judėjimą. Vauquelinas, Thénard’as ir Gay-Lussacas išugdė laboratorinius įgūdžius. Be abejonės, Grotthussą kaip mokslininką suformavo Prancūzija. Jo visos kūrybos bruožas – prancūzų mokyklos revoliucinis, tradicijas laužantis stilius, demokratiška elgsena visuomenėje ir kasdieniame gyvenime.
Nėra išlikę T. Grotthusso užrašų, kurie galėtų suteikti žinių apie jo gyvenimą Paryžiuje. Pamėginkime pažvelgti į to meto paryžiečius remdamiesi Liudviko Rėzos (Rhesa) įspūdžiais[21]. Reikia tikėtis, kad šio Lietuvos kultūrai nusipelniusio žmogaus, susijusio su Prūsijos kraštu ir vokiečių kultūra,

pažiūros buvo artimos Kuršo vokiečių kilmės visuomenei, kurios jauni žmonės dažniausiai įgydavo išsilavinimą Karaliaučiaus universitete.
Paryžius Rėzai pasirodė esąs europietiškas Babilonas, o jo gyventojai linkę į kraštutinumus. Apie tai byloja ne tik jų elgsena, bet ir mados bei drabužiai. Prūsų pastoriui moterys atrodė per daug apnuoginusios krūtines, o miestelėnų beribis smalsumas – įkyrus. Dykinėjančiai miniai rūpėjo išblaškyti nuobodulį. Matyt, todėl skveruose ir aikštėse šurmuliavo naivi publika, kurią lengvai mulkino įvairaus plauko fokusininkai ir juokdariai. Nepaisant šio paikumo, Rėza priverstas pripažinti, kad Paryžius su savo kultūros įžymybėmis yra vienintelis toks ypatingas miestas. Čia nuostabiausius meno turtus globoja Nacionalinis muziejus, Karalių rūmai (*Palais Royal*), Prancūzų meno muziejus. Prūsų karo dvasininkui didžiulį įspūdį darė Katakombos, slepiančios ne vieno šimtmečio paryžiečių kaulus, suvežtus čia, kai plėtėsi ir statėsi Paryžius. Jis, susižavėjęs nuostabiais Paryžiaus kampeliais, aprašo Liuksemburgo rūmus, Karuselių aikštę, Invalidų rūmus, Panteoną, Išradimų akademiją, Luvrą, Triumfo arką, Monmartrą, Senos krantines, bulvarus ir kt.
Karo kapelionas mano, kad visos paminėtos vertybės negali pateisinti to, ką jis patyrė kiekviename žingsnyje: purvas ir nešvara ne tik gatvėse, bet ir gyventojų namuose. Praeivį sukrečia įkyrūs elgetos, klestinti prostitucija, benamių ir pamestinukų prieglaudos. Kartais jam Paryžius atrodydavo tarsi „pamišėlių teatras“. Atsiminimų autorius atkreipia dėmesį į tai, kad Paryžiaus apylinkių kaimuose žemdirbystė neišvystyta, o visoje Šiaurės Prancūzijoje, kaip ir Prūsijoje ar Kurše, oras yra vėsus ir atšiaurus. „Po didelių karščių balandžio mėnesį staiga vėl prasidėjo šalčiai, ir vėl reikėjo šildyti kambarius.“[22] Namų langai nesandarūs, nuolatos skverbiasi vėjas, tad nenuostabu, kad prancūzai žiemą sėdi irzlūs, kalendami dantimis.
Paryžiuje Rėza susipažino su prancūzų mokslininkais reformatais, pamokslininkais ir su vokiečių liuteronų bei kitomis protestantiškomis parapijomis. Tikėtina, kad jis bendravo su asmenimis, kurie prieš dešimtmetį globojo jaunąjį Gedučių dvarininką.
Maždaug po mėnesio Rėza išsiruošė į Londoną. Prūsijos pasiuntinys ir lituanistikos rėmėjas Wilhelmas Humboldtas jam išrūpino reikiamus dokumentus. Beje, vienas iš šios kelionės tikslų – parūpinti Londono Biblijos draugijoje lėšų lietuviškam Biblijos leidimui. Vėliau, pagirdamas britų tvarką, Parlamento darbą, sėkmingą ūkininkavimą, žmonių darbštumą ir jų pamaldumą, Rėza pripažįsta: „Trys dalykai yra tikrai puikūs Prancūzijoje – duona, keliai ir karietos“[23]. Čia jis turėjo omeny gerai tvarkomus kelius ir pašto tarnybą.
Politinė situacija Europoje sutrikdė Grotthusso studijas. Bonaparte’ui pasiskelbus imperatoriumi Napoleonu I, susikomplikavo Prancūzijos ir Rusijos santykiai. Grotthussas kaip Rusijos valdinys privalėjo palikti Paryžių.
Prieš aptardami tolesnes jaunuolio iš Gedučių dvarelio keliones prisiminkime istorinius faktus, paryškinančius aprašomus įvykius.
1804 m. Napoleonas, apsišaukęs imperatoriumi, ėmė ruoštis būsimiems žygiams. Pradėjęs garsiąją užkariavimų epopėją, naujasis valdovas karo lauke sumušė Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo III ir jo sąjungininko Rusijos imperatoriaus Aleksandro I pajėgas. 1807 m. birželio 25 d. Nemuno viduryje išpuoštuose keltuose Prancūzijos ir Rusijos valdovai pasirašė garsiąją Tilžės sutartį. Pagal ją Napoleonas užvaldė (iki 1812 m. jį ištikusios karinės nesėkmės) Lenkijos žemes ir Užnemunę (Suvalkiją). Buvusios LDK bajorija su viltimi stebėjo Napoleono žygius. Tačiau ji išgyveno gilų nusivylimą, kai Napoleonas, ruošdamasis susitikti Nemuno vagoje su Rusijos caru, atsisakė priimti LDK bajorų delegaciją Tilžėje, nes žinojo, kad jie ketina prašyti paramos ruošiamam sukilimui prieš Rusijos okupacinį režimą. Dviejų imperatorių sutartis labai nuvylė Lietuvos bajoriją. Ši nesėkmė nulėmė bajorų pasyvumą, kai 1812 m. Napoleonas įkūrė Lietuvoje ir Kuršo kunigaikštystėje laikinąsias valdžias (valstybės komisijas), prižiūrimas prancūzų karininkų.
Ruošdamasis karinei akcijai, Napoleonas ėmė intensyviai rinkti duomenis apie buvusią Lenkijos ir Lietuvos valstybę, nes jam rūpėjo ne tik užkariauti, bet ir sėkmingai administruoti šias teritorijas. Imperatoriaus nurodymu Prancūzijoje buvo sparčiai spausdinamos knygos apie LDK ir Lenkiją. Į šį darbą įsijungė akademiniai sluoksniai, galėję kaip žinovai pateikti geografinių, ūkinių ir kitų karui naudingų žinių. Vertingų duomenų teikė Prancūzijos ambasada Varšuvos kunigaikštystėje, kuri itin

stropiai rinko žvalgybines žinias. Jos buvo labai reikalingos ruošiantis žygiui į Maskvą. Ambasadai talkino kunigaikštis Aleksandras Sapiega bei LDK generolas leitenantas Karolis Moravskis. Prancūzams sekėsi verbuoti informatorius, nes Lietuvos ir Lenkijos aukštuomenė puoselėjo viltį karo metu atstatyti padalytą valstybę.

Iki 1807 m., t. y. iki Grotthusso sugrįžimo iš Italijos į Paryžių, Prancūzijoje buvo išleistos penkios knygos apie Lenkijos ir Lietuvos valstybę[24]. Šie leidiniai liudijo, kad Prūsijos, Žemaitijos, Kuršo, Livonijos ir dalies Lietuvos gyventojų kalba iš esmės skiriasi nuo lenkų. Taip pat nurodoma, kad jungtinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės žlugimą lėmė ne tik Rusijos ir Prūsijos agresyvūs veiksmai, bet ir *liberum veto*, baudžiava ir kiti dalykai, įvardyti kaip „lenkų anarchija“. Imperatorius šiose knygose rado jam reikalingų žinių apie LDK politinę istoriją, lietuvių kilmę, Jogailaičių dinastiją, taip pat žodžius, nusakančius abi tautas kaip vienodai išdidžias ir nesukalbamas (C. Malte-Brun, 1807)[25]. Be to, buvo atidžiai skaitomi puslapiai, aprašantys miestus, Vilniaus universitetą. Mums įdomu tai, kad kai kurie knygų bei aprašymų autoriai yra siūlę Lenkijos ir Lietuvos valstybės atkūrimo projektus, taip ir likusius tik įdomiais siūlymais.

Napoleonas pats asmeniškai domėjosi minėtomis knygomis ir, matyt, atidžiai jas skaitė. Yra duomenų, kad jis net kelis kartus prašė Vilniaus universiteto rektoriaus Jano Śniadeckio pareikšti savo nuomonę apie šias knygas. Vėliau imperatorius, atvykęs su savo pulkais į Vilnių, rektoriaus broliui, patyrusiam chemikui Jędrzejui Śniadeckiui metė pašaipų klausimą: „Kokia chemija čia dėstoma?“ Nuoseklusis A. Lavoisier šalininkas atsakė šiandien jau sparnuota tapusia fraze: „Tokia pati kaip ir Paryžiuje, Jūsų Didenybe!“

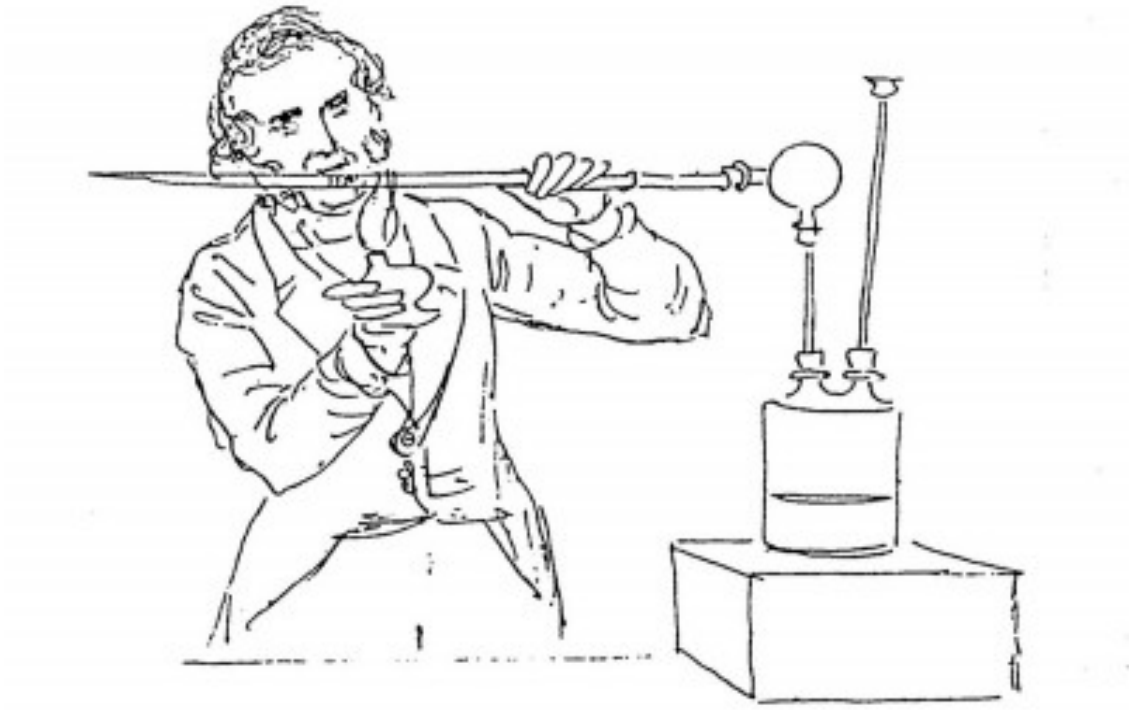
Grotthussas paveldėjo silpną sveikatą ir tėvo įgimtą ligą – alinančius žarnyno skausmų priepuolius[26]. Trumpos, bet labai intensyvios studijos Paryžiuje išsekino jo organizmą. Be to, pasireiškė nervų sutrikimas ir kankinanti karštligė. Jam reikėjo poilsio ir geros priežiūros. Todėl tikėjosi, kad galbūt nelaukta, politinių įvykių nulemta proga pailsėti Italijoje padės jam atgauti jėgas ir dvasinę pusiausvyrą. Tačiau Paryžiaus netektis vis tiek jam buvo skaudi.

1804 m. rugsėjo mėnesį Grotthussas Marselyje sėdo į laivą ir netrukus pasiekė Livorną. Iš ten per Romą atkeliavo į Neapolį. Čia jis galėjo šiek tiek atsikvėpti. Be abejo, ilsėtis jam neteko: sužadinta tyrinėtojo kūrybinė mintis veržėsi į priekį. Neapolyje prasidėjo kitas ne mažiau intensyvus jo mokslinio brendimo tarpsnis. Tačiau nepaisant aktyvaus mokslinio darbo, saulėta Italijos pakrantė ir nauja aplinka jauną vyrą veikė tarsi gydomasis balzamas.

Grotthussas susipažino su karo gydytoju ir dideliu gamtos mylėtoju Thomsonu[27], turėjusiu labai vertingas gamtamokslines kolekcijas, tarp jų ir vulkanologines. Beje, šios kolekcijos vėliau iškeliavo į Angliją ir dabar sudaro dalį Edinburgo universiteto mokslinių vertybių. Grotthussas turėjo progą gilintis į šiuos rinkinius, tyrinėti mineralus bei preparatus. Tačiau ne tik tai buvo Thomsono nuopelnas. Svarbiausia, kad jis perleido Grotthussui galvaninę bateriją – nuolatinės elektros srovės šaltinį (Voltos stulpą). Ir tai įvyko tuo metu, kai profesorius F. Pacchiani triukšmingai paskelbė, kad jis atrado, kaip pagaminti sieros rūgštį iš gryno vandens elektrolizės būdu. Grotthussas ir kiti mokslininkai nieko nelaukę puolė kartoti jo bandymus. Tuoj paaiškėjo, kad tai mistifikacija ar net tyčinė apgaulė, paremta nekorektiškais duomenimis. Paaiškėjo, kad taip pasigarsinęs Pizos universiteto profesorius stebėjo negryno (užteršto) vandens elektrolizę. Tačiau ši pseudomokslinė sensacija išėjo į naudą. Grotthussas, atlikdamas savo paties rankomis įvairius bandymus, įniko giliau aiškintis „paslaptingus“ elektrolizės reiškinius: „Nicholsono paradoksą“, kai vandens elektrolizės metu vandenilio ir deguonies dujos skiriasi ne visame indo tūryje, kaip teoriškai buvo tikimasi, bet skirtingose indo vietose – prie elektrodų. Grotthusso sąmonėje pradėjo bręsti nauja idėja, nulėmusi visą jo tolesnę veiklą. Tačiau naujos pažintys ir įvykiai jo dėmesį laikinai nukreipė kita linkme.

Italijoje Grotthussą globojo Kuršo krašto vokiečiai. Patikimu ramsčiu tapo jo tėvų bendraamžiai F. G. Sulzeris, tarnavęs gydytoju Kuršo kunigaikštienės Dorotheos dvare, ir aikštinga Dorotheos sesuo Elise von der Recke, pagarsėjusi kaip rašytoja ir aktyvi įžymių žmonių salonų lankytoja. Jų draugijoje Grotthussas susipažino su vokiečių poetu, karštu Immanuelio Kanto sekėju C. A. Tidge. Čia jis susitiko su vokiečių geologu Leopoldu Buchu, universaliu gamtotyrininku Humboldtu bei pradedančiu reikštis fiziku Gay-Lussacu, jau pažįstamu nuo studijų dienų Paryžiaus politechnikos institute. Šie moks-

lininkai atvyko į Neapolį stebėti vulkaninio aktyvumo apraiškų. 1805 metų rugpjūtyje minėti vyrai tuoj po pirmojo Vezuvijaus išsiveržimo suruošė trisdešimties asmenų ekspediciją į ugnikalnio kraterį. Tarp jų buvo ir smalsusis Grotthussas.
Ekspedicijoje jaunasis mūsų herojus papildė savo mineralų rinkinius, gilinosi į vulkanizmą, išmoko padedamas Gay-Lussaco analizuoti šiame procese išsiskiriančias dujas. O mokytis buvo iš ko: prieš kelerius metus Gay-Lussacas atrado dujų šiluminio plėtimosi esant pastoviam slėgiui kiekybinių santykių dėsnį (1802) ir jau buvo sukaupęs duomenų, kuriuos išanalizavęs nustatė kitą svarbų chemijos dėsnį, nusakantį reakcijose dalyvaujančių dujų tūrinius santykius (1808).
Ekspedicijoje įgytas patyrimas paskatino Gedučių mokslininką aplankyti vulkaninės kilmės Iskijos salą, pasirinkti čia įdomių uolienų bei mineralų pavyzdžių.
Jei šiandien Grotthussas pažvelgtų į Vezuvijų, jis neatpažintų jo viršūnės silueto, o užlipęs ant kraterio briaunos jau neaptiktų savo rankomis liestų sustingusios lavos luitų, nes 1906 ir 1944 m. didieji ugnikalnio išsiveržimai pastebimai sumažino kalno aukštį, sunaikino XIX a. pradžioje tysojusius uolienų darinius.
Artimas bendravimas su ekspedicijoje dalyvavusiais žymiais mokslininkais, nuolatinės diskusijos aktyviai brandino siekį skverbtis į nepažintas gamtos sandaros gelmes. Be to, ekspedicijoje susiklostė esminiai jo elektrolizės mechanizmo sampratos bruožai. Jau rugsėjyje Grotthussas sėda rašyti savo pirmąjį memuarą – darbą, išgarsinusį jį visame mokslo pasaulyje[28]. Po trijų mėnesių šis savo užmoju ir globaline vizija įspūdingas darbas, parašytas prancūzų kalba, buvo išleistas Romoje.

XIX a. pradžios chemikas atlieka dujų analizę. Taip darbavosi T. Grotthussas, asistuodamas Gay-Lussacui
Piešinio reprodukcija
Ludwigshafen am Rhein. Historische Präsenz-Bibliothek der Chemie, Pharmazie, Landwirtschaft, und des Handels

Tuometinė Italija garsėjo kaip galvaninių reiškinių tyrimo lopšys. Galvani, Volta – tai figūros, į kurias buvo nukreipti gamtotyrininkų, skubančių atskleisti elektros reiškinių esmę, žvilgsniai. Nenuostabu, kad Grotthusso darbas tuoj pat pagarsėjo ne tik Italijoje, bet ir kituose Europos miestuose. Paryžiuje jį perskaitė Fourcroy, Haüy[29], ir, matyt, jiems tarpininkaujant darbas buvo nedelsiant publikuotas (1806 m. balandžio 13 d.) pagrindiniame chemikų žurnale „Annales de chimie“, o po to Anglijoje ir

Kurše (Jelgavoje). Vokiečiai apsiribojo plačiu veikalo atpasakojimu ir kritiniais komentarais[30].
Mokslinio veikalo paskelbimas, be abejo, yra labai svarbus autoriaus kūrybinės biografijos momentas. Ko vertas net ir genialiausias kūrinys, jei jis lieka nežinomas? Grotthusso teorijos pasirodymas autoritetingiausiuose moksliniuose žurnaluose – įvykis, nulėmęs autoriaus vietą pasaulinio mokslo panoramoje. Taigi galime teigti: 1805-ieji – lemtingieji metai. Tai metai, iškalę Grotthusso vardą mokslo istorijos monumente.
Tų pačių metų vėlyvą rudenį Grotthussas persikėlė į Romą – senąjį Europos kultūros miestą, kurio mūrai dar mena „De rerum natura“ autorių. Čia, tęsdamas pradėtas studijas, jis atliko įvairius tyrimus.
Nors studijos truko gana trumpai, tačiau sistemingai mokydamasis pas profesorių Morichini jis spėjo pagilinti matematikos žinias ir išmokti italų kalbą.
Be elektrolizės, jį domino ir kitos sritys. Jis tiria bioliuminescencijos reiškinius: jūros ir jonvabalių švytėjimą. Nesunkiai įrodo, kad deguonies poveikis yra viena iš švytėjimo priežasčių[31]. Identifikuodamas čia oksidacijos reakcijas, Grotthussas tampa šios srities pionieriumi. Beje, Italijoje stipriai paveiktas antikinės kultūros palikimo, Grotthussas atsisako savo germaniškų vardų triados bei kilmingumo ženklo „von“. Jis, kaip ir dera mokslininkui novatoriui, laužančiam senas dogmas ir tradicijas, pasivadina tiesiog Theodoru Grotthussu[32].
Romoje Grotthussas išbuvo neilgai. 1806 m. birželyje jis neskubėdamas aplanko Florenciją, Milaną, Turiną, o po to pasuka į Paryžių. Kelionėje atsitiko nemalonus įvykis. Kaip tais laikais dažnai pasitaikydavo, keliautojus užpuolė plėšikai. Grotthussas, netekęs viso savo mokslinio inventoriaus, rinkinių, pagaliau (tikriausiai prieš Naujuosius Metus) pasiekė Paryžių. O tuo metu, kai jis grožėjosi Florencijos vaizdais, du imperatoriai Napoleonas ir Aleksandras, sprendžiantys Europos likimą, susitiko Tilžėje. Tai įvyko 1807 m. birželio 26 d.
Liūdni kelionės nuotykio įspūdžiai greit išgaravo, nes Prancūzijos sostinė sutiko Grotthussą jau kaip žinomą mokslo vyrą, kurio teoriją buvo paskelbę garsūs mokslo leidiniai. Šis Paryžiaus laikotarpis mažai žinomas. Apie jį galima spręsti vien tik iš paties Grotthusso mokslinių publikacijų.
Paryžiuje Grotthussas susidomi metalų kristalizacija tirpaluose. Stebėdamas išsišakojusių kristalų (dendritų) augimą vykstant oksidacinei-redukcinei metalų išstūmimo cheminei reakcijai, jis visa tai paaiškina savo pirmajame darbe iškeltomis idėjomis. Be to, atlieka originalų tyrimą[33] organinės chemijos srityje.
Dendritų kristalizacijos tyrimai[34] pateko tarp geriausių galvanizmo srities darbų[35], cituojamų dar ir šiandien. Už šį darbą ir už elektrolizės teoriją Grotthussas buvo išrinktas Paryžiaus galvanikų draugijos garbės nariu (1808) ir Turino mokslo ir menų akademijos nariu korespondentu. Vėliau jis aktyviai reiškėsi vokiečių mokslinėje spaudoje ir buvo išrinktas Miuncheno akademijos nariu korespondentu (1814).
Vauquelino laboratorijoje oksiduodamas azoto rūgštimi augalinės kilmės medžiagas, Grotthussas išskyrė benzoinę rūgštį. Be to, dar domėjosi fosforo spiritinio tirpalo liuminescencija bei fosforo sąveika su šarmais toje pačioje terpėje[36].
Prisiminkime dar vieną įdomų faktą: tuo metu, kai Grotthussas triūsė Vauquelino laboratorijoje, Davidas[37] Paryžiuje tapė „Poeto įkvėpimą“ (1808). Šioje išraiškingoje drobėje mes regime kūrybinio patoso akimirką, kurią išgyveno ne vienas to meto intelektualas. Šiandien neaišku, ar Grotthussas lankė Paryžiaus salonus bei bohemos palėpes, ar mezgė pažintis su meno pasaulio žmonėmis. Įdomiai susiklostė minėto kūrinio istorijos vingiai: vieną dieną Davido drobė, gimusi Grotthusso triumfo metais, atsidūrė Kaune, garsioje Ričardo Mikutavičiaus kolekcijoje.
Išgarsėjęs jaunasis mokslininkas išsiruošė grįžti į tėvų namus, kuriuos ketino pasiekti keliaudamas per Vieną ir Varšuvą. Tačiau dar stabtelėjo Miunchene. Tolesnei jo mokslinei veiklai svarbią reikšmę turėjo pažintis šiame mieste su žymiu vokiečių fizikos ir chemijos žurnalo leidėju A. F. Gehlenu, draugiškai atvėrusiu jam savo redakcijos duris. Vėliau Gehlenas padėjo Gedučių atsiskyrėliui palaikyti nuolatinį ryšį su mokslo pasauliu. Autoritetingo žurnalo leidėjas daug nuveikė iškeldamas Grotthussą į ryškių gamtotyrininkų gretas.
Tikriausiai Miunchene buvo užmegzta dar viena gana reikšminga pažintis. Sunku būtų patikėti, kad

Grotthussas, bendravęs su Paryžiaus garsenybėmis, susipažinęs Vokietijoje su Gehlenu, nebūtų siekęs susitikti su žymiu vokiečių elektrochemiku Johannu Wilhelmu Ritteriu (1776-1810). Ostwaldo žodžiais tariant, tai buvo originali, daug nuveikusi moksle asmenybė, labai anksti pasitraukusi iš gyvenimo[38]. Ritterio darbai darė įtaką Grotthussui. Jo vardą aptinkame Gedučių atsiskyrėlio raštuose. 1808 m. Grotthussas grįžta visam laikui (išskyrus trumpą apsilankymą Peterburge) į motinos dvarelį. Reikia pritarti J. Stradinio nuomonei, kad šis antrasis jo gyvenimo laikotarpis, kai su mokslo pasauliu jį siejo tik laiškai ir straipsniai, buvo pilnas naujų pasiekimų bei dramatiškų įvykių[39]. Tai jau subrendusio, žinančio savo kryptį mokslininko gyvenimo etapas; tai kelias, kuriuo žengė pirmosios pasaulyje elektrolizės teorijos autorius, nuolatos cituojamas savo bendraamžių.
Veiklos sąlygos ir aplinka Lietuvoje buvo visiškai kitos. Turėdami tai omenyje, prisiminkime vieną faktą: Prūsijos pasiuntiniui Romoje Wilhelmui Humboldtui (įžymaus gamtininko Alexanderio broliui) maždaug metais vėliau teko laikinai palikti Italijos padangę. Romoje liko trys jo vaikai ir žmona Caroline, kuri laukėsi ketvirtojo palikuonio. Vykdydamas valstybės užduotį (inspekcinę užduotį), iš Karaliaučiaus jis – jau kaip Prūsijos ministras – patraukė Lietuvos link[40]. Manytume, kad jo patirti įspūdžiai turėjo būti artimi grįžtančio į namus Grotthusso nuotaikoms. Tad prisiminkime, ką bylojo šio veiklaus asmens žodžiai apie kelionę 1809 m. spalio 6-8 d.[41]
Tilžėje Humboldtas klausėsi lietuviškų dainų. „Tai daugiausia melancholiškos liūdnos melodijos ir vien minoriniai garsai. Dainuodami į taktą jie judina ranką, galvos palenktos, o akys neatplėšiamai įsmeigtos į žemę. Netgi italės negalėtų atsistebėti. Iš esmės šie žmonės labai žavūs.“
Stebėdamas saulėlydį Nemuno pakrantėje, šis ryškus vokiečių klasikinio humanizmo atstovas taria: „Įsivaizduok išdrikusius pūkinius debesiūkščius, kuriuos nutvieskia spinduliai. Italijoje tatai žėri lyg įkaitinta rūda. Čionai vien blyškiai paauksuota.“[42]

Gyvenimas Gedučiuose
Sugrįžus į tėvų namus įkurti nors ir menką laboratoriją nebuvo lengva: pastatas medinis, jame nei tinkamos ventiliacijos, nei vandentiekio ar kanalizacijos[43]. Vien tik namų apyvokos reikmenys. Vis dėlto Grotthussas sugebėjo iš paryžietiškų likučių, vaistinės indų pasigaminti Leideno stiklines, galvanometrus[44], dujų rezervuarus, net imtis stiklapūtystės. Visa laimė – arti gyveno jaunystės bičiulis Bidderis. Pastarasis garsėjo kaip puikus vaistininkas ir gydytojas, pasiruošęs bet kurią minutę padėti nevilties ir ligos užkluptiems žmonėms.
Grotthussas tapo tikru atsiskyrėliu, kurio gyvenimas ir mintys buvo nukreiptos į gamtos gelmes. Gedučiai – tai vieta, kur pašto karieta neužsuka, mokslinis žodis tik retkarčiais apsilanko. Bibliotekos su mokslo veikalais ir naujausia spauda – tolimuose miestuose, o pabjurę, užpustyti keliai – puikūs ramybės saugotojai. Tiesa, Grotthussas užsisakydavo žurnalų, pirko per tarpininkus knygas, tačiau dažnai taip laukiama informacija pražūdavo arba vėluodavo, užkliuvusi begaliniuose Rygos, Jelgavos, Bauskės kelių vingiuose. Pats Grotthussas su didžiu apgailestavimu prašė mokslo vyrų būti jam atlaidžiu už tai, kad jis tolimame užkampyje nespėja eiti kartu su visa mokslininkų kohorta[45].
Nykios aplinkos veikiamam Grotthussui nieko kito neliko, kaip savo ryškią individualybę išreikšti drąsiais ir rizikingais apibendrinimais, pagrįstais tik keliais bandymais arba nelabai tiksliais matavimais. Jo vaizduotės netramdė autoritetai, administratoriai ar pareiginė atsakomybė. Jei ne paveldėtos ligos priepuoliai, nervų sistemos išsekimas, tai sąlygos kūrybinei veiklai būtų buvusios pakenčiamos net ir šiame „Dievo pamirštame kampelyje“. Čia derėtų mums – antikos palikimo ugdytiems mokiniams – prisiminti Platono daugiareikšmius žodžius: „Nenustebk, Sokratai, jeigu mes, daug ir įvairiai prikalbėję apie dievus bei visa ko atsiradimą, vis dėlto neįstengsime pasiekti, kad mūsų žodžiai visur ir visais atžvilgiais būtų neprieštaringi ir tikslūs. Priešingai, turėsime džiaugtis, jei mūsų pasakojimas bus ne mažiau tikėtinas kaip bet kuris kitas, atmindami, jog ir aš, kalbantysis, ir jūs, teisėjai, turime tik žmonių prigimtį; taigi, pasitenkinus tikėtinu mitu apie svarstomus dalykus, nedera ieškoti nieko vertingiau.“[46]
Tuomet, kai visa jo potencija buvo sutelkta į elektros ir šviesos paslaptis, kūrybiniams impulsams prireikė humanitarinės sferos. Ją teikė tėvo biblioteka ir, žinoma, nuostabi muzika, sklindanti palietus Silbermanno klavikordą[47.] Palietus klavišus to paties instrumento, kurį kadaise tėvas įsigijo Hambur-

ge iš didžiojo Bacho šeimos rankų. Begalinį džiaugsmą dėl šio pirkinio Theodoro tėvas išreiškė muzikiniu kūriniu – rondo „Džiaugsmas gavus Silbermanno klavikordą“ („Freude über der Empfang des Silbermannischen Clavier, in einem Rondo C-Dur“, 1781), skirtu C. Ph. E. Bachui. Instrumentą labai vertino pats Bachas. Apie tai byloja jo rondo „Atsisveikinimas su Silbermanno klavikordu“ („Abschied von Silbermannischen Clavier“), skirtas Dietrichui Ewaldui von Grotthussui. Būtent šie kūriniai ir jų sukūrimo peripetijos įrašė Theodoro tėvo vardą į muzikos istoriją.
Pasak duomenų, kuriuos pateikė E. D. Schabertas ir O. Clemenas[48], Gedučiuose Rusijos karo su Napoleonu išvakarėse įsikūrė caro dragūnai. Gerokai įkaušęs Dramburgerio dragūnų pulko majoras Butkewiczius ėmė siautėti dvarelyje. Gindamas motiną nuo užpuoliko mokslininkas buvo sužeistas. Išsigydęs žaizdas, jis visam laikui neteko dešinės rankos keturių pirštų lankstumo, galimybės laisvai jaustis prie rojalio ir manipuliuoti laboratorijos prietaisais.
Artėjant prancūzų armijai, Grotthussas trumpam pasitraukė į Peterburgą. Šis pusmetis imperijos sostinėje tapo trečiuoju svarbiu jo mokslinės veiklos momentu. H. Bidderis nurodo, kad čia jis artimai susidraugavo su vokiečių kilmės chemiku, Lavoisier gerbėju Schereriu[49]. Peterburgo mokslų akademijos tikrasis narys N. Schereris (1771-1824) įsteigė Peterburge leistą žurnalą „Allgemeine nordische Annalen der Chemie...“, išleido pirmą originalų chemijos vadovėlį rusų kalba ir daug pasidarbavo puoselėdamas rusų ir vokiečių ryšius. Jis išleido straipsnių rinkinį „Allgemeine nordische chemische Blätter“ (Hale, 1817), skirtą supažindinti vokiečių chemikams su Rusijos imperijoje atliekamais darbais. Pagrindinę šios knygos dalį sudarė Grotthusso darbai, skirti fosforescencijai, rūgščių bei šarmų įtakai elektros laidumui, degimo, cheminio gimiringumo ir kitiems reiškiniams[50]. Beje, šiame leidinyje Grotthussas pateikė priedą: suvestinę lentelę, kurioje visi šviesos reiškiniai interpretuojami kaip „elektrinių esmių“ (principų) vienovė.
Schereris, kaip ir Gehlenas, draugiškai atvėrė savo žurnalo redakcijos duris. Jis susirašinėjo su Grotthussu, publikavo jo darbus bei trumpas žinutes. Iki gyvenimo pabaigos Grotthussas dalijosi su Schereriu savo idėjomis ir sumanymais. Be to, Schereris parūpino švytinčius mineralus fosforescencijos tyrimui, paskatino Gedučių atsiskyrėlį imtis Smardonės (Likėnų) mineralinio šaltinio cheminės analizės.
Užmegzti ryšiai su žurnalų leidėjais bei mokslininkais įgalino justi mokslo eigos pulsą, o kita vertus, nuolatos įtraukdavo patį Grotthussą į audringą mokslinės minties pasaulį. Beveik 15 metų Grotthusso publikacijos rodėsi Gehleno, Schererio, Gilberto, Trommsdorffo žurnaluose. Nuo 1812 iki 1820 m. Schweiggerio žurnalo tituliniame puslapyje tarp tokių garsenybių kaip Berzeliusas, Oerstedas, Seebeckas ir kiti, randame ir Grotthusso pavardę. 1820 m. Niurnberge Schweiggerio pastangomis pasirodė Gedučių atsiskyrėlio rinktiniai raštai, o šiek tiek vėliau – Grotthusso medžiagų svorio bei ekvivalentų lentelė, plačiai paplitusi chemikų ir farmacininkų tarpe. Lentelė buvo skirta operatyviai cheminių preparatų gamybai. Tai liudija, kad vokiečių mokslinė literatūra vaidino mums reikšmingą vaidmenį: garsino Grotthusso vardą tarp gamtos tyrinėtojų.

Netikėtos galimybės

Toliau tęsiant mūsų pasakojimą pravartu prisiminti kelis faktus. Visų pirma tai, kad Rusijos imperijoje G. F. Parrotas ir D. H. Grindelis[51] buvo pirmieji galvaninės elektros šaltinio tyrinėtojai ir horizontalaus Voltos stulpo kūrėjai. Atgaivinto Dorpato (Tartu) universiteto rektorius bei Peterburgo mokslų akademijos tikrasis narys (nuo 1826 m.) Georgas Friedrichas Parrotas (1767-1852) jau nuo 1801 m. buvo įsitraukęs į elektrolizės tyrimus. Jis tikėjosi, kad cheminėje sąveikoje elektra nevaidina žymesnio vaidmens. Kritikuodamas A. Voltos skelbiamą kontaktinę elektros atsiradimo teoriją, Parrotas pasiūlė dėl elektrolito ir elektrodo sąlyčio vykstančios cheminės oksidacijos aiškinimą: galvanizmo priežastis yra vien tik metalo oksidacija[52]. Susipažinęs su pirmuoju Grotthusso darbu, Parrotas atidžiai sekė šio mokslininko tyrimus ir juos gerai vertino.
1814 m. pasitraukus Davidui Hieronimui Grindeliui (1776-1836) iš Dorpato universiteto Chemijos ir farmacijos katedros, Parrotas pasiūlė į jo vietą Grotthusso kandidatūrą[53]. Po sėkmingo balsavimo (iš 17 asmenų už jį balsavo 15) universiteto Taryba konstatavo, kad Theodoras Grotthussas yra išrinktas profesoriumi.

Iš laiško, rašyto Dorpato universiteto rektoriui[54], galima spręsti, kad Grotthussą stipriai paveikė nelaukta žinia apie išrinkimą. Jis rašo: „ nors aš ir geidžiu, ir viliuosi ilgus metus, galbūt ir visą gyvenimą likti Dorpato profesoriumi, vis dėlto negaliu *įsipareigoti* šešerius metus eiti nuolatinę tarnybą Dorpato universitete. Mano sveikata, kuri ir taip jau keletą metų šlubuoja, gali dar labiau pablogėti“. Pagal naujus universiteto įstatus išrinktas profesorius privalėjo šešerius metus eiti savo pareigas. Taigi ši prievolė gąsdino Grotthussą. Kadangi minėti reikalavimai nebuvo taikomi atvykusiems užsienio specialistams, tai Grotthussas mėgino įrodinėti, kad jį, kaip gimusį Leipcige ir to miesto universitete imatrikuliuotą asmenį, galima formaliai priskirti prie užsieniečių. Tačiau laiško gale Grotthussas pareiškia, kad nesvarbu, kaip jis būtų traktuojamas, vis tiek jis imsis šių pareigų, žinoma, jeigu jo kandidatūra bus galutinai patvirtinta (matyt, turimas omenyje būtinas imperinės valdžios atstovo aprobavimas).

Šis reikalas, galintis nulemti asmens likimą, labai jaudino Gedučių mokslininką. Netrukus jis rašo[55]: jei bus suteikta alga ir visos ordinarinio profesoriaus teisės, „tai aš ne tik perimsiu mano bičiulio D. H. Grindelio paliktą profesūrą, bet ir įsipareigosiu, kiek man tai leis sveikata, likti akademinėje tarnyboje šešerius metus“. Grotthussas, pagautas entuziazmo, tęsia toliau: „Kadangi aš pats trokštu savo tolesnį gyvenimą praskaidrinti ištikimai tarnaudamas mokslui, tai tikriausiai liksiu ir ilgiau, jei nesukliudys mano liga“. Jis supranta, kad po Rusijos švietimo sistemos reformos norint išsilaikyti universitete reikės įgyti mokslinį laipsnį: „Su didžiu noru aš išmėginsiu daktarinę promociją[56]“, kuri nėra svarbi, nes „aš nežadu kopti aukštyn“.

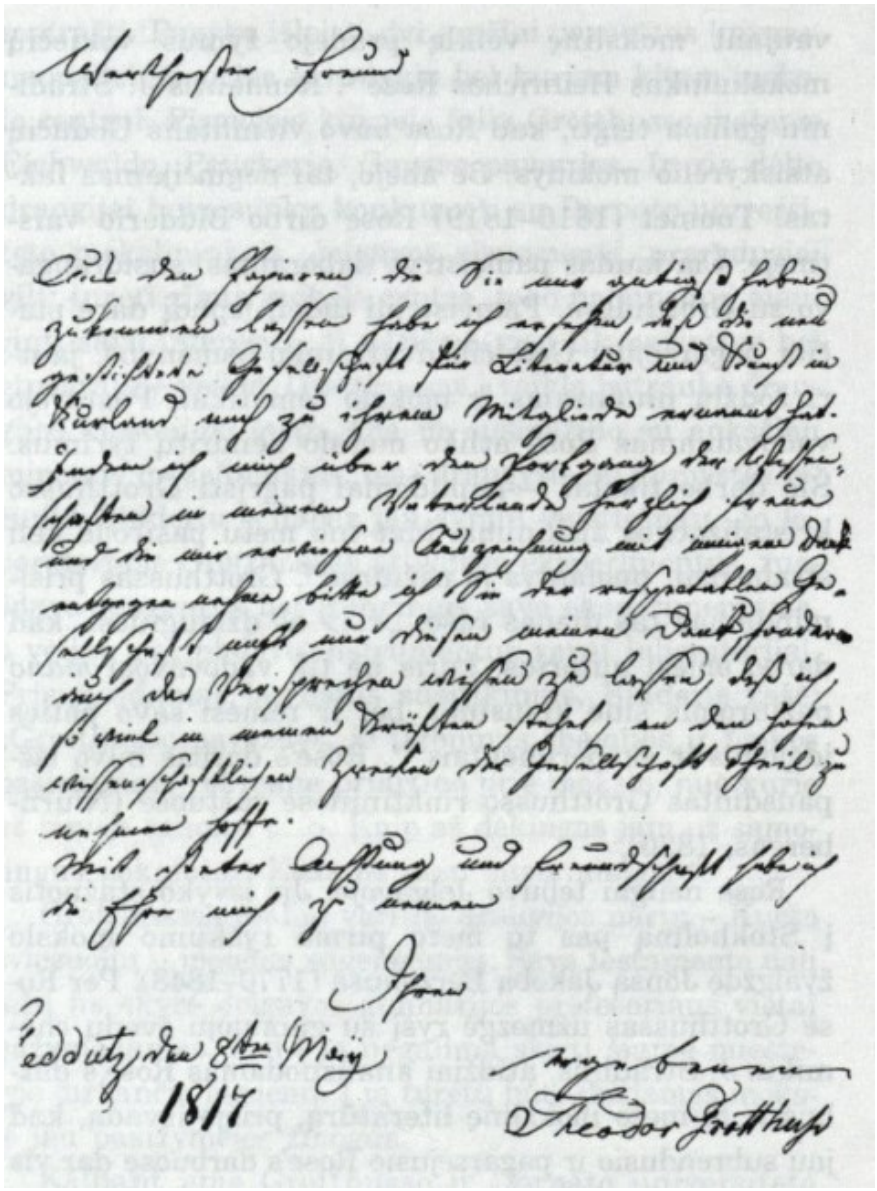
Universitetas turėjo savų bėdų. Neatsirado, kas galėtų imtis energingai tvarkyti Grotthusso reikalus: derinti klausimus su teisininkais bei imperijos biurokratais. Kol vyko oficialus susirašinėjimas, atėjo ruduo. Katedra ilgiau laukti negalėjo. Laisvą vietą užėmė Charkovo universiteto profesorius, Peterburgo mokslų akademijos narys korespondentas Johannas Emanuelis Ferdinandas Giese (1781--1821)[57], miręs metais anksčiau už Grotthussą. Gedučių mokslo vyro gyvenimo tyrinėtojas Janis Stradinis yra įsitikinęs, kad Grotthusso nesėkmę nulėmė jo abejonės dėl savo sveikatos. Be abejo, Grotthussas blaiviai žiūrėjo į savo ligą. Tačiau laiškų turinys byloja, kad jis vis dėlto buvo pasiryžęs vykti į Dorpatą. Galutiniam sprendimui tereikėjo valdžios aprobacijos.

Mūsų manymu, buvo ir kita tuo metu lemtinga Grotthusso pralaimėjimo priežastis. Tai 1803 m. caro vyriausybės įvykdyta visos Rusijos švietimo sistemos reorganizacija. Pramonės plėtojimo bei imperinės sistemos stiprinimo tikslai vertė rūpintis kvalifikuotų kadrų, reikalingų pramonei ir kariuomenei, ruošimu. Buvo būtina ne tik steigti naujas aukštąsias mokyklas, bet ir jas kontroliuoti, kreipti imperijai naudinga kryptimi[58].

Sukurtai liaudies švietimo ministerijai tapo pavaldžios mokyklos ir universitetai. Pastariesiems buvo suteikta tariama autonomija: teisė išsirinkti rektorių, profesorius bei teikti akademinius laipsnius. Tačiau universiteto rektorių tiesiogiai kontroliavo globėjas (kuratorius). Jis, kaip caro valdžios įgaliotinis, privalėjo prižiūrėti akademinę veiklą ir ją reguliuoti. Kitaip tariant, nesiskaityti su formaliai skelbiama savivalda. Labai greitai net jau patvirtintos universitetų teisės buvo stipriai apkarpytos, o rektoriai skiriami paties caro potvarkiu.

Nors pirmasis atkurto 1802 m. Tartu universiteto – pradėto vadinti Dorpato universitetu pabrėžiant jo priklausymą rusų kultūrai rektorius – Parrotas[59] didžiai vertino Grotthusso nuopelnus ir pats jį rekomendavo profesūrai, tačiau išrinktą naują profesorių turėjo galutinai aprobuoti Peterburgo švietimo apygardos globėjas. Šias pareigas ėjo F. M. Klingeris, labai griežtas ir uolus valstybinių nurodymų vykdytojas. Kaip tik tuo metu globėjo ir profesūros santykiai labai paaštrėjo[60]. Dėl psichologinės įtampos Klingeris nustojo pats lankytis Dorpate. Jis ėmė vadovauti neišvykdamas iš Peterburgo. Įvairių reikalų sprendimas užsitęsdavo, popieriai užsigulėdavo. Kita vertus, sunku buvo tikėtis oficialaus valdžios sutikimo priimti į atsakingas pareigas asmenį, neturintį ne tik mokslinio laipsnio, bet ir nuoseklių studijų diplomo, kai norinčių pakliūti į Tartu universitetą ir turinčių garbingus laipsnius buvo pakankamai. Be to, reikia nepamiršti svarbaus fakto: nuo 1798 m. buvo reikalaujama, kad Rusijos imperijos valdiniai nestudijuotų užsienyje, nes ten gali „apsikrėsti“ valstybę ardančiomis – revoliucinėmis – idėjomis. Šis draudimas varžė Grotthussą, kai jis darbavosi Prancūzijoje. Dabar, matyt, tai trukdė gauti profesoriaus vietą, tuo labiau kad imperiškai mąstantys veikėjai geidė išstumti iš Balti-

jos krašto struktūrų asmenis, susijusius su nerusiška tradicija.
Kuršo centras Jelgava (Mintauja), norėdamas neprarasti buvusios kunigaikštystės sostinės reikšmingumo, sutelkė daug aktyvių ir išprususių žmonių. Kuršo feodalas Peteris von Bironas siekė joje įsteigti aukštąją mokyklą. 1775 m. įkurta Peterio akademija nors ir buvo aukštesnio rango nei eilinė gimnazija, tačiau neturėjo teisės suteikti universitetinį diplomą. Prijungus Kuršą prie Rusijos, iškilo reikalas steigti šioje imperijos dalyje universitetą. Tarpusavyje konkuravo Jelgava ir Tartu. Vienu metu net buvo paskelbta Jelgavos universiteto atidarymo diena. Vis dėlto carui buvo parankiau turėti mokslo centrą arčiau Peterburgo. Matyt, tai ir nulėmė galutinį sprendimą tokį centrą įkurti Tartu arba, imperine terminija, Dorpate.
Praradęs galimybę tapti profesoriumi, Grotthussas įsijungė į Jelgavos šviesuomenės veiklą. Tuo labiau kad kelias iki Jelgavos buvo pakankamai trumpas. Jaukiame Kuršo centre buvo galima rasti mediciniņę pagalbą, ramią užuovėją bičiulio Bidderio namuose.
Nuo pat Kuršo literatūros ir meno draugijos įsteigimo (1817) Grotthussas buvo jos aktyvus narys. Jos nariais buvo žymūs Baltijos regiono mokslo vyrai: D. H. Grindelis, E. Eichwaldas, A. Kruzensternas, V. Struve ir kiti. Draugija taip pat rūpinosi istorijos, literatūros ir švietimo reikalais.
Grotthussas draugijos susirinkimuose skaitė mokslinius pranešimus, supažindino Kuršo šviesuolius su savo tyrimų rezultatais. Draugija užsimojo įsteigti savo metraštį. Pavyko išleisti dvi gražiai paruoštas knygas, nenusileidžiančias savo lygiu bet kuriam kitam mokslo centrui. Pirmojoje knygoje šalia Grotthusso matome Eichwaldo, Pauckerio, Gausso pavardes. Ir vis dėlto draugijai buvo sunku konkuruoti su Dorpato universiteto mokslininkais. Jelgavos visuomenei, praradusiai viltį turėti rimtą mokslo centrą, teko palaipsniui siaurinti savo interesus. Ji užsiėmė vien tik pažintine bei etnografine veikla. Grotthussas į veiklą įsitraukė draugijos klestėjimo metu. Čia jis susipažino su anksčiau minėtais mokslininkais, tęsė draugystę su jaunystės bičiuliu Bidderiu – dabar jau žymiu vaistininku. Jo laboratorijoje Grotthussas atlikdavo eksperimentus, ruošdavo reagentus bei įrenginius savo eksperimentams, o vėliau parinkdavo instrumentus savai laboratorijai. Prisimindamas buvusius susitikimus, Bidderis rašė: „Grotthusso pavyzdys, jo tikėjimas chemijos ir fizikos pasiekimais vėl mane priartino prie mokslo, nuo kurio aš buvau atitolęs . Kaip aš dėkingas jam už sąmojingus pokalbius! Koks jis man buvo mielas!“[61]
Grotthussas realiai vertino draugijos narių – Kuršo šviesuolių – menkus sugebėjimus. Savo testamente dalį lėšų jis skyrė Jelgavos gimnazijos profesoriaus vietai pažymėdamas, kad į ją negalima skirti šiame miestelyje dirbančių asmenų. Į ją turėtų būti skiriamas moksle jau pasižymėjęs žmogus.
Kalbant apie Grotthusso ir Dorpato universiteto sąlyčio vingius, kyla klausimas dėl jo pedagoginių savybių. Prisiminkime vieną epizodą: Grotthussui vadovaujant mokslinę veiklą pradėjo žymus vokiečių mokslininkas Heinrichas Rose[62]. Remiantis J. Stradiniu galima teigti, kad Rose buvo vienintelis Gedučių atsiskyrėlio mokinys. Be abejo, tai neginčijamas faktas. Tuomet (1816-1819) Rose dirbo Bidderio vaistinėje. Čia jaunas pameistrys (laborantas) susidraugavo su Grotthussu. Pameistriui didelį įspūdį darė plačiai pagarsėjusi Gedučių dvarininko asmenybė, jautri žodžių niuansams ir mokslo tematikai. Pastarojo vadovaujamas Rose atliko metalo dendritų tyrimus. Šio darbo tikslas – papildomai pagrįsti Grotthusso kristalizacijos aiškinimą. Mat tuo metu pasirodė keli straipsniai, puolantys jo pažiūras[63]. Grotthussas prisimindamas tas dienas rašė: „ aš džiaugiuosi, kad darbo ėmėsi autorius, kuris ne tik vadovavosi *mano* pažiūromis šiuo klausimu, bet ir rėmėsi savo paties idėjomis ir eksperimentais“[64]. Rose’s darbas buvo išspausdintas Grotthusso rinktiniuose raštuose (Niurnbergas, 1820).
Rose neilgai tebuvo Jelgavoje. Jis išvyko stažuotis į Stokholmą pas to meto pirmo ryškumo mokslo žvaigždę Jönsą Jakobą Berzeliusą (1770-1848). Per Rose Grotthussas užmezgė ryšį su garsiuoju švedų chemiku. J. Stradinis, atidžiai analizuodamas Rose’s darbus ir to meto mokslinę literatūrą, priėjo išvadą, kad jau subrendusio ir pagarsėjusio Rose’s darbuose dar vis galima pastebėti neabejotiną Grotthusso įtaką.

Brangiausias drauge,*
iš dokumentų, kuriuos Jūs malonėjote man atsiųsti, aš sužinojau, jog neseniai Kurše įkurta Literatūros ir meno draugija išrinko mane savo nariu. Džiaugdamasis mokslų pažanga savo tėvynėje ir nuoširdžiai dėkodamas už man skirtą įvertinimą, prašau Jus perduoti tai respektabiliai Draugijai ne tik šią mano padėką, bet ir pažadą, jog aš, kiek leis mano jėgos, tikiuosi prisidėti prie Draugijos aukštų mokslinių tikslų.
Su nuolatine pagarba ir draugiškumu turiu garbę vadintis Jums atsidavusiu

Theodor Grotthuss
Gedučiai,
1817 m. gegužės 8 d.

*Laiškas rašytas Kuršo literatūros ir meno draugijos steigėjui ir sekretoriui Magnusui Georgui Pauckeriui. Pastarasis garsėjo kaip matematikas, geodezininkas ir metrologas; buvo išrinktas Peterburgo mokslų akademijos nariu korespondentu. Laišką vertė *Juozas Malinauskas*.

Kelio pabaiga
Paveldėta liga vis labiau slėgė Grotthussą, kankinamai veikė jo psichinę būklę. Dar jam svečiuojantis Italijoje gydytojas jį rimtai perspėjo pabrėždamas, kad pacientas neleistinai eikvoja savo jėgas. Tačiau jaunasis mokslo vyras į tai nekreipė jokio dėmesio. Jis, tarsi nujausdamas artėjančią žemiškosios

kelionės pabaigą, skubėjo įgyvendinti savo drąsius užmojus[65].
Grotthussas atsidėjo vieninteliam savo gyvenimo tikslui – mokslui. Jam nekilo klausimas, kur ieškoti nuotakos, ar jau laikas kurti šeimą, nes visas dėmesys buvo skirtas gamtos pasaulio sandarai. Buitiniai dvarelio rūpesčiai, kančia dėl ribotų galimybių sužalotais pirštais dirbti ir skambinti klavikordu, menkos sąlygos eksperimentams gniuždė jo pastangas kuo plačiau aprėpti, kuo giliau pažinti pasaulio įvairovę. Visa tai neišvengiamai turėjo baigtis tragiškai.
Galutinai nualinęs save, Gedučių keistuolis baigia rašyti savąją „gulbės giesmę“ – mokslinį darbą „Apie elektros ir šviesos cheminį poveikį“. Šis kūrinys buvo užbaigtas greičiau nei per pusmetį. 1818 metų pabaigoje jo bičiulis Bidderis šią studiją perskaito Kuršo literatūros ir meno draugijos susirinkime – tuo metu, kai išsekęs kūrinio autorius jau nebeturi jėgų: grėsmingas ligos priepuolis neleidžia jam pakilti iš patalo.
Grotthussas darėsi vis įtaresnis. Kankinosi pastebėjęs, kad mokslinėje spaudoje jo darbai nutylimi. Mat Berzeliusas, Biot ir kiti autoriai savo knygose bei straipsniuose, aprašydami elektrolizės reiškinius, nutyli pirmosios teorijos autoriaus vardą. Jis rašo: „*niekas*, iš tikro *niekas* teisingai nepaaiškino mano numatyto ir *įrodyto* skilimo[66] veikiant elementariam poliškumui . O Davy manęs net nepamini, nors ir pasisavino, išskyrus piešinį, visą mano elektrocheminių reiškinių teoriją savo straipsnyje, kuris pasirodė pusantrų metų vėliau nei mano straipsnis, išspausdintas Romoje.“[67]
Grotthussas ketino pats nuvykti pas Berzeliusą, bet liga nesustabdomai vystėsi. Jis jau negalėjo išsiruošti gydytis į Karlovy Varus, kaip buvo ketinęs. Namų laboratorijoje vis dažniau jis nebesuvaldo savo nervų, klysta, karščiuojasi stengdamasis viską iš savęs išspausti. „Prieš kelerius metus ruošiausi pasirodyti Stokholme ir aplankyti Jus, – rašo Grotthussas Berzeliusui[68]; – aš tikėjausi, kad galbūt Jūs būtumėt sutikęs mane įsileisti į savo laboratoriją. Likimas privertė mane atsisakyti šio sumanymo. Aš jaučiu, kad mano kelias artėja prie galo, jau nebeturiu pakankamai fizinių jėgų, kantrybės ir ramybės daugiau kaip dveji metai; todėl aš nebepajėgiu atlikti gerų bandymų ir jaučiu, kad man tuoj teks nutilti.“[69]
Ištikimasis Bidderis rašė: „Paskutiniais metais jis dirbo tik trumpais pakenčiamos savijautos momentais. Iš neužbaigtų ir nenuoseklių stebėjimų padarytos skubotos išvados, kurių vėliau tekdavo atsisakyti, jį labai jaudino, fizinis egzistavimas darėsi jam našta.“[70]
1821 m. spalio 1 d. Grotthussas kreipėsi į Berzeliusą: „Laiškas, kurį Jūs turėjote garbės atsiųsti man, suteikė man didžiulį džiaugsmą. Vienintelis dalykas, kuris galbūt dar jaudina mane, – mat mano sveikatos būklė itin apgailėtina, – tai pokalbis su įžymiais mokslo žmonėmis, to mokslo, kurį aš drįstu pavadinti mūsų.“[71] Tačiau Gedučių kankinys suvokia, kad tie retai pasirodantys laiškai – menkas šiaudelis jo nevilties okeane. Ir vis dėlto jis rašo: „Man būtų labai malonu, Gerbiamasis Pone, gauti Jūsų laišką prieš pasitraukiant iš gyvenimo...“
Mokslininko apsisprendimas aiškus. Bidderis cituoja kitą Grotthusso laišką: „Ko vertas šis liūdnas gyvenimas, jei aš nebegalėdamas dirbti skelbiu vien savo klaidas“[72]. Pagaliau išaušo lemtingoji 1822 metų kovo 26-oji diena. Iškankintas ir nualintas negalios, Gedučių dvarelio atsiskyrėlis praveria tamsaus medžio spintą. Čia rikiuojasi jo išpuoselėti gamtos eksponatai ir giminės ginklų kolekcija. Neskubėdamas, bet ryžtingai pasiima pistoletą ir, nukreipęs nikeliuotą vamzdį į save, nuspaudžia gaiduką. Stingstantis mokslo vyro kūnas pradeda sugrįžimą į begalinės Gamtos gelmes, prie kurių paslapties jo nerimstantis protas skverbėsi be atvangos klausdamas, kodėl „lux lucet in tenebris quamvis nihil obscurius luce“?[73] Ir štai mirusiųjų varpas ima gausti „... et lux aeterna lucet ad eis“ („... ir amžinoji šviesa jiems tešviečia“).
Apie mokslininko mirtį netrukus pranešė Rygos ir Jelgavos laikraščiai, šiek tiek vėliau pasirodė nekrologai plačiai žinomuose Schererio, Trommsdorffo ir kituose moksliniuose žurnaluose.

Paskutinė valia
Susirinkę giminės ir sukviesti liudytojai, atidarė jau amžinai nutilusio Theodoro Grotthusso asmeninių raštų dėžutę. Joje gulėjo popieriaus lapai, pavadinti „Mano paskutinė valia“. Testamento tekstas įdomus, todėl pateikiame jį visą.
Mano paskutinė valia[74]

Kadangi aš jau ketverius metus pamažu stiprėjant mane varginantiems ir sunkiems kūno negalavimams aiškiai jaučiu, jog mano gyvenimo vakaras sparčiais žingsniais artėja, tai dėl savo palikimo taip nusprendžiau:

1. *Aš noriu, kad ta mano turto dalis, kuria aš, jeigu būčiau gyvenęs ar gyvenčiau ilgiau už savo mielą motiną, turėsiu naudotis arba kurią jau būčiau gavęs, būtų padalyta į tris lygias dalis ir kiekviena mano seserų arba jų vaikai galėtų gauti po vieną tokią dalį mano mielai motinai mirus. Bet kol mano gerbiama motina bus gyva, jai, būtent mano motinai, turi likti penki šimtai Alberto reichstalerių metinių pinigų. Būtent šiuos pinigus kasmet mano motina iki šiol mokėjo man, kaip ir kiekvienai mano seserų, pragyvenimui.*

2. *Savo iš žemės ūkio ir taupumu sąžiningai įgytą turtą*[75]*, būtent visus savo išskolintus pinigus, dėl kurių aš šiuo metu turiu obligacijas bei skolininkų raštus, iš meilės tėvynei ir meilės mokslams palieku Kuršo literatūros ir meno draugijai, kurios nuolatiniu nariu turiu garbės būti, tačiau tik tokiomis sąlygomis:*

a) Kad minėtosios mano seserys negalėtų skųstis, jog apie jas čia nekalbu, ir iš dėkingumo Gedučių šeimynykščiams, kurie tiek metų mano gerbiamos motinos žemės valdoje mums ištikimai ir sunkiai tarnavo, Kuršo literatūros ir meno draugija turi iš pajamų už mano išskolintus pinigus kasmet išmokėti tris šimtus sidabro rublių tuokartiniam šiuo metu mano motinai priklausančio Gedučių dvaro savininkui, tačiau ne anksčiau, nei jis (būtent Gedučių dvaro savininkas arba savininkė) pateiks Gedučių dvaro valstiečių, vieno kaimyninio dvaro savininko ir Žeimelio liuteronų pastoriaus pasirašytą pažymėjimą, jog jis praėjusiais metais, t. y. kiekvienais praėjusiais metais skaičiuojant nuo mano mirties iš Gedučių dvaro šeimynykščių nei pinigais, nei grūdais ir t. t. visiškai nieko nėra paėmęs [mokesčiams] karūnai[76]*, bažnyčiai ir žemės mokesčiams sumokėti arba kitiems tikslams, nes toks mano noras bei valia, kad šie pinigai būtų panaudoti tiems mokesčiams padengti ir Gedučių šeimynykščių naudai, idant pastarieji pasiektų vis didesnę gerovę, o Gedučių dvaras pamažu gerokai pabrangtų ir duotų tikrą naudą ne tik Gedučių dvaro šeimynykščiams, bet ateityje, jį pardavus, būtų naudingas ir mano giminaičiams. Rekrūtų prievolę, jeigu jos negalima padengti pinigais, valstiečiai, žinoma, vis tiek turi vykdyti, lygiai kaip karo laikais vykdo nepaprastąsias žemės ūkio produktų prievoles. Bet ir rekrūtų prievolei reikalingi pinigai turi būti mokami iš anų trijų šimtų sidabro rublių tuo atveju, kai šeimynykščiai iš savo tarpo teikia rekrūtus.*

b) Antroji sąlyga, kurią aš keliu Literatūros ir meno draugijai, yra tokia: dalis pelno, gaunamo iš mano paskolintų pinigų, turi būti kaupiama ir paversta kapitalu, o dalis turi būti panaudota, jeigu pasitaikys gera proga, fizikos ir chemijos prietaisams įsigyti, idant po kelerių metų Mintaujoje būtų galima suburti eksperimentinės fizikos ir chemijos profesūrą. Į šią vietą neturi būti renkami nė vienas iš Mintaujos garbiosios Gymnasii illustris[77] *profesorių ir nė vienas iš ten praktikuojančių gydytojų, tai turi būti chemikas ir fizikas, jau turintys autoritetą.*

3. *Kuršo literatūros ir meno draugijai taip pat palieku savo biblioteką, fizikos ir chemijos prietaisus bei preparatus, gamtos mokslo rinkinius, mineralus ir t.t., išskyrus tas knygas ir veikalus, kurių viršelyje arba tituliniame puslapyje būtų atskiras mano nurodymas.*

4. *Dėl kito savo turto – baldų, ekipažų, medžioklės įrankių, grynųjų pinigų – aš dar pasilieku teisę atskirai disponuoti. Tačiau jeigu po mano mirties tokio potvarkio neatsirastų, aš linkiu, kad mano seserys arba jų vaikai visa tai krikščioniškai pasidalytų. Tačiau medžioklės įrankius aš palieku savo tarnui ir paveldėtam valdiniui Peteriui, kuriam daviau po mano mirties įsigaliosiantį laisvės raštą ir Danckerio pavardę. Prie savo medžioklės įrankių aš, suprantama, priskiriu visus šautuvus, bet ne Karlsbado pistoletus. Juos, taip pat mažo formato į raudoną tymą įrištą botanikos veikalą su spalvotomis vario graviūromis, pavadintą „Audros*[78] *Vokietijos flora“, palieku didžiai gerbiamam Karlui von Grotthussui, Beržtalio paveldėtojui, savo pusbroliui ir draugui.*

5. *Šios paskutinės savo valios vykdytoju skiriu minėtąjį savo pusbrolį ir draugą, didžiai gerbiamą Karlą v. Grotthussą, Beržtalio paveldėtoją, įsitikinęs jo draugyste ir pasitikėdamas jo pažadu, jog jis prižiūrės, kad šita mano paskutinė valia būtų tiksliai vykdoma. Galiausiai, norėdamas išvengti galimų nesusipratimų, dar nurodau, jog aš jau tris ankstesnius testamentinius nutarimus vieną po kito visiškai panaikinau, iš dalies dėl to, kad įvyko kai kurių turtinės mano padėties pakitimų, iš dalies ir dėl*

to, kad supratau, jog kai ką buvo galima išdėstyti trumpiau ir aiškiau nei ankstesniuose kelių liudytojų pasirašytuose testamentiniuose nutarimuose. Tačiau iš esmės šis mano paskutinis ir vienintelis esamas testamentas nukrypsta nuo ankstesniųjų; tą gali paliudyti mano pusbrolis, ponas vyresnysis dvaro teismo tarėjas ir Rutenbergo riteris, kuris 1821 metų gegužės mėnesį tokį [paskutinį] skaitė ir pats pasirašė, tačiau, kaip sakyta, jis buvo mano panaikintas, kad tik šitas įsigaliotų.
Kad būtų patikimiau, šią savo paskutinę valią aš duosiu pasirašyti mažiausiai vienam liudytojui ir, jeigu iškilmingo testamento galios pristigtų, suteiksiu jam teisę papildyti testamentą prierašu.
Theodor Grotthuss
Gedučiai, 1822 m. vasario 15 d.
Mano paties ranka ir mano antspaudas (L. A.)

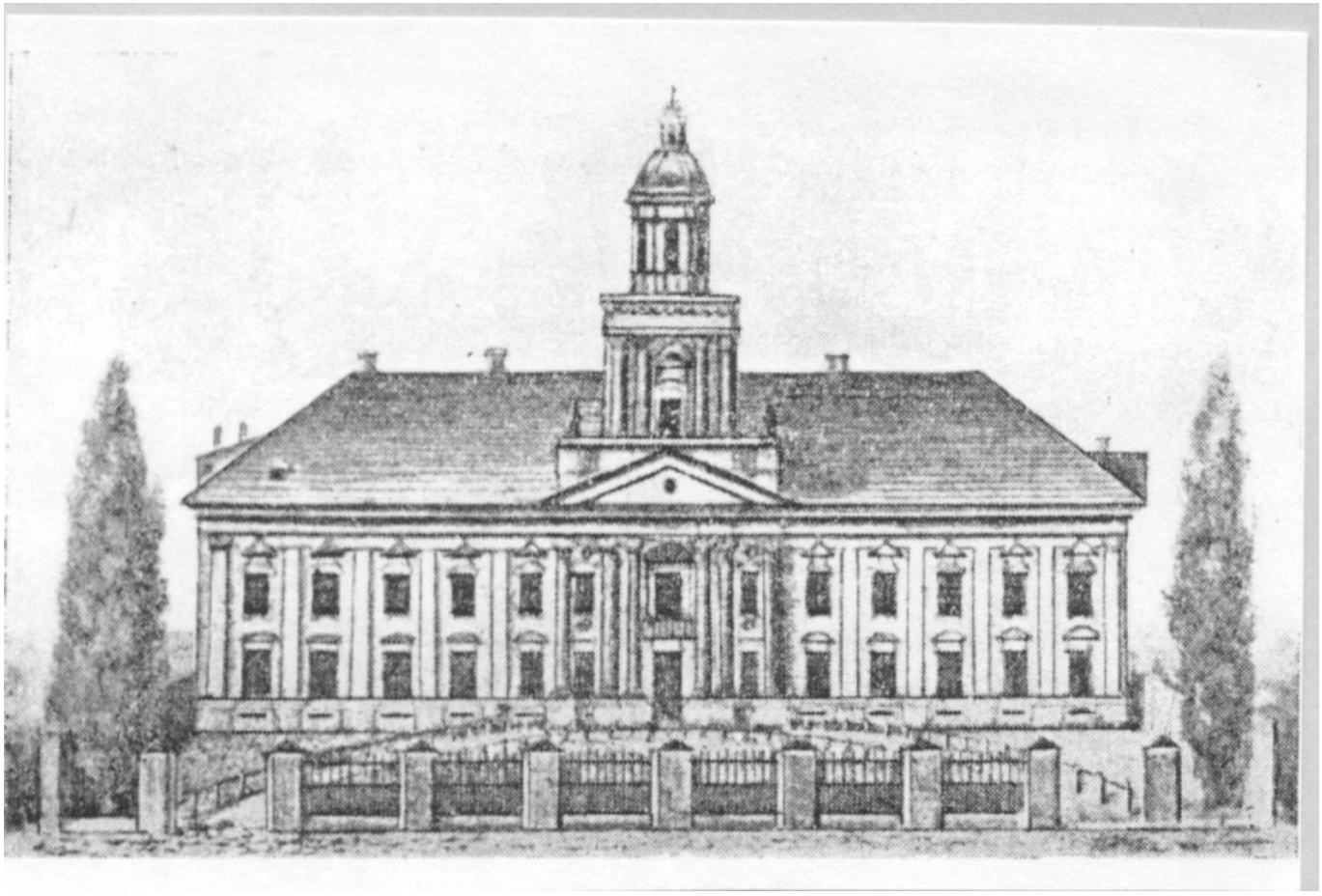
Be abejo, tokia Gedučių atsiskyrėlio paskutinė valia – įžeidimas ne tik visai von Grotthussų giminei, bet ir visiems krašto didikams. Užprotestuoti testamentą nebuvo sunku, nes tikroji dvarelio savininkė – Theodoro Grotthusso motina – dar buvo gyva. Pagal dokumentus sūnus tik nuomojo Gedučius. Jis, puikiai suvokdamas teisiniu požiūriu silpnas testamento vietas, tik kukliai pageidavo, kad būtų paskirstoma tik ta turto dalis, kuri jam priklausytų kaip motinos palikimas. Kaip matome, Grotthussas, išsakydamas paskutinį pageidavimą, pasikliovė vien tik savo artimųjų gera valia. Bet artimieji – žmonės iš kito pasaulio, žinantys dvarininkų teises ir papročius, niekada neužmirštantys nei savo riteriškos kilmės, nei luomo solidarumo.
Kalbant apie šį lemtingą momentą, derėtų prisiminti tas aplinkybes, kurios nulėmė Theodoro Grotthusso pasaulėžiūrą, o kartu ir jo elgseną su giminaičiais. Visų pirma atkreipsime dėmesį į tai, kad Švietimo epocha iš esmės keitė idėjas bei vertybinę orientaciją. Sureikšmintas žmogaus protas, kritiškas požiūris į monarchų bei valdžios veiklą, jų moralinius ar politinius sprendimus, atmetė įsišaknijusį pasitikėjimą autoritetų neklystamumu. Grotthussas – žmogus, kilęs iš kilmingųjų, valdžią turinčiųjų sluoksnio. Pagal uždarai gyvenančios bendruomenės įpročius jos nariai privalėjo paklusti tradicijai. Tačiau studijos Paryžiuje, apsilankymas Romoje, Neapolyje suvaidino tam tikrą vaidmenį – jis tapo Švietimo epochos adeptu, fiziškai priklausančiu konservatyviam Kuršo baronų luomui, bet intelektualiai gyvenančiu naujojo laiko sampratų erdvėje. Toks sąmonės susidvejinimas spartino tragišką baigtį.
Neprieštaraujant Kuršo literatūros ir meno draugijos nariams, Grotthussas buvo paskelbtas psichiškai nesveiku, o palikimo dokumentai anuliuoti. Šį gėdingą draugijos poelgį nulėmė tai, kad jos nariai – bailios provincijos vidutinybės – vengė konflikto su įtakinga krašto feodalų gimine. Liūdniausia tai, kad neliko beveik jokių žinių apie Grotthusso biblioteką, archyvą ir kitus mokslui svarbius dalykus. Mokslininkai, spausdinę, komentavę ir citavę Grotthussą, buvo vieninteliai ištikimi Gedučių atsiskyrėlio darbų tęsėjai.

Darbai, nuveikti Gedučiuose
Pažvelgus į Grotthusso bibliografiją lengva įsitikinti, kad Gedučių periodo mokslinis palikimas pasižymi įvairia tematika. Be jau minėtų temų, Grotthussas ėmėsi dujų mišinio tyrimo. Nustatė dujų užsiliepsnojimo, degimo bei sprogimo dėsningumus (1809-1812). Pastaruosius rezultatus vaisingai panaudojo H. Davy[79]. Nuosekliai ir kruopščiai tirdamas rodano rūgštį bei jo druskas, Grotthussas atrado (1816-1818) ypač svarbias reakcijas, patekusias į analizinės chemijos aukso fondą. Jis sudarė santykinių svorių lenteles, analizavo meteoritų ir mineralinio vandens pavyzdžius, augalinės kilmės medžiagas. Domėdamasis šakotų kristalų augimu nustatė, kad pro stiklo įtrūkimus anodo srities plyšių briaunose pradeda augti dendritai (sidabro dendritai, išsiskiriantys iš nitratinio tirpalo). Tai kapiliarinis elektrizacijos reiškinys, kuris, iš naujo atrastas daugiau kaip po 70 metų, buvo pavadintas elektrostenolize (K. F. Braunas, 1891 ir E. J. Kohenas, 1898). Grotthussas sukūrė būdą užšaldyti skysčius juos sumaišius su etilo eteriu ir intensyviai garinant praretintoje erdvėje – silpname vakuume (1819).
Artėdamas prie tragiškos baigties, Grotthussas gilinosi į elektromagnetinių reiškinių problemą: sekdamas Oerstedu, jis stebėjo magnetinės rodyklės nukrypimą šalia tekant elektros srovei. Beveik vie-

nu laiku su Seebecku nustatė, kad srovei tekant druskos tirpale sumirkytu lininiu siūlu (antros rūšies laidininku) kompaso rodyklė taip pat reaguoja (1820). Taigi Grotthusso ir Seebecko tyrimai įrodė, jog metalu ir tirpalu tekančios elektros srovės yra tos pačios prigimties. Grotthussas taip pat tyrinėjo elektrizacijos pobūdį kintant medžiagos agregatiniam būviui, dujų elektrinio laidumo ypatumus, įvairius optinius, atmosferinius ir kitus reiškinius.
Visi paminėti tyrimai yra svarbūs. Tačiau reikšmingiausi iš Grotthusso mokslinio palikimo yra du darbai. Tai elektrolizės teorija (1805) ir šviesos reiškinių tyrimai, atskleidę esminius šviesos sąveikos su medžiagine materijos forma momentus. Toliau įsitikinsime, kad Grotthussas siekė sukurti vieningą medžiaginio pasaulio struktūros sampratą, kurioje materijos dinamizmą lemia tam tikro pobūdžio šuolinių sąveikų grandinė, į savo nenutrūkstamą, be paliovos pulsuojantį sūkurį įtraukianti visus gamtos reiškinius. Memuaras „Apie elektros ir šviesos cheminį poveikį“ (1818) – nepaprastai reikšmingas kūrinys, tik, deja, pasirodęs autoriaus gyvenimo pabaigoje, kai progresuojanti liga negailestingai naikino jėgų likučius. Grotthussas jau negalėjo pats pasirūpinti šio darbo pagarsinimu. Kūrinys, iš pradžių pasirodęs Europos užkampio (Kuršo literatūros ir meno draugijos) metraštyje, o vėliau Grotthusso rinktiniuose raštuose (1820), liko ilgai mokslinės visuomenės nepastebėtas.
Wilhelmui Ostwaldui turime būti dėkingi už Grotthusso idėjų prikėlimą. Garsiojoje „Ostwaldo klasikų“ serijoje buvo išspausdinti svarbūs mokslo vyro darbai (1906). Būtent ši knyga buvo labiausiai cituojama įvairiuose mūsų amžiaus moksliniuose darbuose. Teisus buvo Horacijus tardamas: „Non omnis moriar...“[80].

Kuršo kraštas ir Lietuva
Plintanti Reformacija ir įsižiebęs karas tarp ordino ir Rygos arkivyskupo susilpnino katalikiškosios Livonijos valstybės organizaciją. Maskvos kunigaikštystei, siekiančiai įsitvirtinti vakaruose, labai parūpo reikalai Baltijos pajūryje. Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei iškilo Rusijos grėsmė jau ne tik iš rytų, bet ir iš šiaurės. Be to, Lietuva turėjo ekonominių interesų: prekėms išgabenti jai reikėjo gerų Livonijos uostų. Susidūrus dviem geopolitinėms tendencijoms, prasidėjo įvairūs diplomatiniai žaidimai. 1557 m. rugsėjo 5-14 dienomis Pasvalyje Žygimantas Augustas, susidariusioje politinėje situacijoje perėmęs iniciatyvą, pasirašė bendradarbiavimo su Livonija sutartį. Pagal ją Lietuva, įtvirtindama savo juridinę galią, sustiprino savo šalininkų padėtį vietinėje valdžioje. Sutartis Livonijai buvo naudinga, nes paliko plačias autonomijos galimybes. Gana greitai, spaudžiant rusų kariuomenei, Livonijai neliko nieko kito, kaip kviestis į pagalbą Lietuvą. Tarpininkaujant Mikalojui Radvilai (Juodajam), būsimajam Lietuvos vietininkui Livonijoje, 1561 m. buvo įkurta Lietuvai priklausanti Kuršo kunigaikštystė. Vėliau ji tapo Lenkijos ir Lietuvos valstybės vasalu. 1587 m. Kuršo pasienio dalis, į kurią įėjo ir Žeimelis bei Gedučiai, buvo priskirta Lietuvai. Tuomet Lenkijos ir Lietuvos valstybė dar buvo stipresnė už Rusiją. Tačiau jungtinės valstybės galybė sparčiai smuko plečiantis didikų oligarchijai, didėjant vidaus betvarkei. Neatsirado iškilaus feodalo ar monarcho, kuris sugebėtų sustabdyti valstybės irimą. Po Šiaurės karo (1700-1721) didžioji Livonijos dalis (taip pat ir Tartu) 1721 m. atiteko Rusijai. Praslinkus metams po antrojo padalijimo (1793) Lietuvos sukilėlių būriai, remiami vietinių valstiečių, buvo užėmę vakarinę Kuršo kunigaikštystės dalį. Numalšinus Tadeuszo Kosciuszkos sukilimą ir įvykdžius trečiąjį Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimą (1795), Kuršas tapo Rusijos gubernija, reikšminga imperijai strateginiu ir politiniu požiūriu. O po šešerių metų (1801) apleisti ir suniokoti Valdovų rūmai Vilniuje buvo galutinai nugriauti. Imperija negalėjo pakęsti istorijos liudytojo, bylojančio apie buvusią Lietuvos galią.
Vokiečių ateiviai, giliai įleidę šaknis Kurše, čia valdė ūkį, prekybą, jiems priklausė administracinės struktūros. Labiausiai apsišvietę žmonės telkėsi kunigaikštystės sostinėje Jelgavoje (tuomet vadintoje Mintauja). Kilo idėja įkurti universitetą. Gauti iš popiežiaus leidimą steigti katalikiškoje šalyje protestantų universitetą buvo nedaug vilties[81]. Nors Lietuvoje dar nuo senų laikų vyravo tolerancija visoms religijoms, tačiau po kraštą nualinusio Šiaurės karo situacija iš esmės ėmė keistis. Reikalas tas, kad Rusijai ir Švedijai kovojant dėl viešpatavimo Baltijos jūros areale Švedijos karinė administracija globojo evangelikus; skleidėsi abipusė simpatija. Kariaujančiųjų pulkams pasitraukus iš LDK, prasidėjo kitatikių veiklos varžymas, o kai kur netgi mėginta juos persekioti[82].

Rusijai užgrobus LDK, nauji rūpesčiai išstūmė ankstesnes nuotaikas. Svarstant protestantiško universiteto Kuršo krašte galimybes buvo nutarta, bent jau laikinai, apsiriboti mažesniais siekiais. Paskutinio Kuršo kunigaikščio[83] Peterio von Birono pastangomis Jelgavoje 1775 m. buvo įkurta aukštesnio rango mokykla – Peterio akademija (*Academia Petrina*)[84], turėjusi nemažai universiteto teisių ir privilegijų. Lenkijos ir Lietuvos karalius Stanislovas Poniatovskis buvo suteikęs Peterio akademijai Krokuvos ir Karaliaučiaus universitetų privilegijas. Mokyklos steigėjai sugebėjo suburti aukšto lygio dėstytojus – profesorius. Šalia tiesioginio darbo – dėstymo, jie atliko ne vieną mokslinį tyrimą, parašė daug vertingų knygų. Akademijoje veikė astronomijos observatorija. Baigusieji šią mokyklą galėjo eiti pastoriaus bei valstybės valdininko pareigas, tapti karininkais. Norint įgyti teisininko, gydytojo ar filosofo diplomą, reikėjo užbaigti mokslus bet kuriame universitete.
Į Peterio akademiją buvo kviečiami įžymūs mokslo vyrai, tarp jų ir Karaliaučiaus universiteto profesoriai Immanuelis Kantas, Johannas Herderis. Nors pastarieji pažadėjo atvykti, tačiau dėl įvairių dar neišaiškintų priežasčių savo pažado netesėjo. Peterio akademijoje dirbo Linné mokinys mineralogas J. Ferberis, matematikas W. Beitleris, enciklopedistas J. Beseke ir kiti. Šie mokslininkai nulėmė akademijos pobūdį bei jos lygį. (Šiandien ši mokykla būtų vadinama kolegija.)

Academia Petrina T. Grotthusso laikais
Piešinys iš Jelgavos muziejaus

Šie rūmai šiandien

Kuršo kunigaikštystei tapus gubernija, dar kartą buvo mėginama įkurti aukštąją mokyklą Jelgavoje. Tačiau atidarius Dorpato (Tartu) universitetą Kuršo sostinės reikšmė sparčiai blėso. 1806 m. Peterio akademija buvo priskirta Dorpato mokymo apskričiai ir tapo akademine gimnazija, o 1807 m. ji buvo pavadinta *Gymnasium illustre*. 1807 m. ji pagal bendrus imperijos standartus buvo reorganizuota į gubernijos gimnaziją. 1817 m. įkurta Kuršo literatūros ir meno draugija (*Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst*) puoselėjo viltį pati tapti mokslo centru, kuris galėtų atlikti krašto mokslų akademijos vaidmenį ir kartu kompensuoti universiteto netekimo nuoskaudą. Tačiau silpnėjant Jelgavos reikšmei joje sunyko įvairios kultūros apraiškos. Tiesa, negalima pamiršti, kad XIX a. ir XX a. pradžioje Jelgavos gimnazijoje gerą pasiruošimą studijoms įgijo tokie Peterburgo mokslų akademijos nariai kaip fiziologas F. Bidderis, geofizikas A. Kupferis. Čia mokėsi ir Lietuvos valstybės bei kultūros veikėjai: P. Avižonis, K. Bizauskas, B. Dauguvietis, A. Didžiulis, P. Gaidelionis, E. Galvanauskas, P. Kalpokas, V. Mironas, K. Požėla, K. Sklėrius, J. Šlapelis, M. Sleževičius, A. Smetona, J. Šliūpas, A. Varnas ir daugelis kitų.

Gedučių dvarelio, atitekusio Lietuvai jau nuo XVI a., ir jo žemių gyventojai priklausė liuteronų evangelikų konfesinei bendruomenei. Visa Grotthussų giminė – tai tipiška Kuršo kunigaikštystės tradicijų tęsėja, susiejusi savo praeitį su Livonijos ordino palikuonimis, kurių visuomeninė veikla koncentravosi Jelgavoje ir Bauskėje. Jų namuose vyravo vokiečių kalba. Reikalui esant kalbėdavo prancūziškai, su baudžiauninkais galėjo susikalbėti latviškai ir šiek tiek lietuviškai.

Reikšmingų panašumų galime pastebėti lygindami Grotthussų ir Platerių giminių istorijas. Ir vienų, ir kitų protėviai – riteriai, atkeliavę kalaviju ir kryžiumi užvaldyti Baltijos pakrantę. XII a. gale jų pavardės buvo plačiai žinomos tarp Vestfalijos feodalų. Grotthussai ir Plateriai ėjo aukštas pareigas Livonijoje, o vėliau Lietuvos ir Lenkijos jungtinėje karalystėje. Visur ir visada jie garbingai atlikdavo savo pareigas diplomatinėje bei ūkinėje valstybės tarnyboje. Tačiau XIX a. pradžioje šių giminių istorijos pasisuka skirtingomis kryptimis. Plateriai susieja savo gyvenimą su Vilniumi, su katalikiškąja kultūra, išugdo tokias individualybes kaip gamtotyrininkas ir archeologas Adomas Plateris (1790--1862) ir jo garsioji pusseserė Emilija (1806-1831), didvyriškai kovojusi su pusbroliu Cezariu (1810--

1869) sukilėlių būriuose.
Kita mūsų valstybės istorijai reikšminga figūra – Mykolas Römeris, kilęs iš Livonijos vokiečių giminės. Ši įspūdinga asmenybė, teisiškai pagrindusi Lietuvos tautinę valstybę ir kūrusi pilietinės visuomenės sampratą, save vadino lietuviu ne pagal kraują, bet pagal dvasinę giminystę su lietuviais[85].
Grotthussų giminė, nesiekusi užmegzti ryšių su Lietuvos kultūros centrais, liko ištikima Kuršo kraštui. Jokūbo Geištaro (1827-1897) pokalbis su baronu Grotthussu[86] iš Žemaitijos liudija, kad XIX a. vokiečių kilmės žemvaldžiai Lietuvoje, pasyviai stebėdami lietuvių ir lenkų pasipriešinimą Rusijos imperijai, mezgė sau naudingus ryšius su caro valdžia. Vis dėlto jų autonomiško gyvenimo, susieto su Kuršo tradicija, aktyvumas blėso. Grotthussai lėtai asimiliavosi Lietuvos ir Latvijos paribyje. Jų pavardės pamažu buvo sulietuvintos, o kai kur ir sulenkintos. Tai liudija Biržų teismo dokumentai; juose aptinkame mums pažįstamą pavardę: Hilbrant Grotuz, Lukrecija Grotuzowa – tai asmenys, sprendę turto reikalus teismuose[87]. Pakruojo-Biržų areale pasitaiko Grotų, Grotužių, Grotušų pavardės.
Lietuvoje tautinės savimonės ugdytojai ėmė reikštis XIX a. pradžioje. Sunku dabar spėlioti, koks būtų buvęs Gedučių mokslininko sprendimas, jei jo gyvenimas būtų tęsęsis keliais dešimtmečiais ilgiau. Theodoras Grotthussas, kaip liudija jo laiškai ir čia pateikta testamento dalis, mylėjo savo tėvų gimtinę ir buvo prie jos prisirišęs. Kalbant apie tai pravartu prisiminti, kad jo laikais tokios sąvokos kaip tauta, pilietybė nebuvo aiškiai apibrėžtos. Jų turinį sudarė pakankamai plati, menkai artikuliuota socialinė ir politinė reikšmė, nusakanti tam tikrą autonominę žmonių bendriją. Tautinė priklausomybė buvo tapatinama su gyvenamąja teritorija. Valstybinė egzistavimo forma išsirutuliojo iš žmonių poreikio turėti saugų gyvenimą ir gerai veikiančias socialines struktūras. Tik po Prancūzijos revoliucijos (1789), paskelbus tezę „Tauta yra vienintelis suverenas“, nacionalinio apsisprendimo problema ėmė sparčiai bręsti, plisdama apsišvietusių žmonių sluoksniuose. Todėl suprantama, kodėl Kuršo kraštą valdžiusio ordino palikuonys uoliai tarnavo LDK valdovams, o po trečiojo jungtinės valstybės padalijimo rodė ištikimybę Rusijos imperijos struktūroms. Tačiau iš Prancūzijos pasklidusi tautinio tapatumo idėja XIX amžiuje negalėjo nepaveikti Kuršo kilmingųjų. Šiandien mes žinome, kad kita Grotthussų giminės šaka, valdžiusi Vengriškių kaimo žemes šalia Kriukų (į pietvakarius nuo Joniškio), XX a. įsiliejo į Lietuvos gyvenimą ir tapo jos neatskiriama dalimi. Jų dėka šiandien atsirado galimybė įsteigti Theodoro Grotthusso fondą, ketinantį remti mokslinę veiklą.
Grotthusso mokslinės veiklos laikais Gedučius pasiekti nebuvo lengva. Į dvarelį vedė prastas, pažliugęs kelias, vingiuojantis Lielupės baseino klampiomis pievomis. Gerokai apskuręs medinis dvarelio pagrindinis pastatas buvo su žemu mezoninu. Čia dirbo ir gyveno pats mokslininkas.
Skaitydami Peterio akademijos profesoriaus Friedricho Schulzo, 1795 m. vykusio iš Jelgavos į Lietuvą, įspūdžius aptinkame mums įdomių žinių: „Čia jau viskas kitaip, nors tik pusė mylios skiria mus nuo Kuršo. Kryžiai su Kristaus atvaizdais rodo katalikus gyvenant, tvarkingi kaimai žada kitonišką tvarką, kalba kita, žmonių veidai skiriasi, ir netgi pašto valdininkai ir tarnai nebe taip atlieka savo pareigas, graži, juoda derlinga žemė, vieškelis eina lyguma, kurioje aplinkui ir arčiau, ir toliau išsimėtę miškeliai, krūmai. Tą atstumą nuvažiavome per pusantros valandos. Joniškis – nereikšminga gyvenvietė, nors ir vadinama miesteliu. Visi namai mediniai, fasadais atgręžti į gatvę, nei ženklo akmens ar plytų.
Lietuva greičiau lygi nei kalvota, ariamos žemės ir miškų yra beveik po lygiai. Kaip šitame krašte žemė dirbama stropiai, o vietomis mačiau net tikro saksoniško ir čekiško ūkininkavimo pėdsakus. Apskritai žemės ūkis tvarkomas gerai, o švelnesnis klimatas jam tik padeda. Livonijoje ir Kurše pasėliai vos sudygę, o už dešimties ar penkiolikos mylių Lietuvoje javai jau beveik plaukia. Taip pat ir medžiai. Gluosniai ir dygiaslyvės jau žydėjo, beržai žaliavo, pievos ir ganyklos buvo pasipuošusios gražiausiomis spalvomis. Jose ganėsi gausios stambių raguočių bandos.“[88]
Kaip tuomet atrodė Gedučiai, išsamesnių duomenų neturime. Vėlesni dokumentai sako[89], kad XIX a. pirmoje pusėje Gedučių dvarelį sudarė vienkiemis ir Javydonių bei Butniūnų kaimeliai, turėję 1640 dešimtinių žemės ir 300 dešimtinių miško. Juose gyveno 400 lietuvių ir latvių baudžiauninkų.
V. Daugirdaitė-Sruogienė, nagrinėdama žemaičių bajoro ūkį, priėjo išvadą, kad net ir smulkieji dvareliai iki baudžiavos panaikinimo ekonomiškai ir juridiškai funkcionavo kaip uždari ir autonomiški vie-

netai. Derlius priklausė nuo gamtos reiškinių, o dvaro gyventojų socialinė padėtis – nuo savininko asmeninių ypatybių[90]. Nors kaimą nuo dvaro skyrė didžiulė luominė bei teisinė praraja, tačiau kaimas stipriau veikė dvarininko gyvenimą, nei pastarasis – valstiečių. Kaimas turėjo tvirtą papročių bei tradicijų pagrindą. Pastarasis momentas, nepaisant kaimiečių tamsumo ir fizinio priklausymo dvarui, vertė dvarą priimti jų pažiūras ir gyvensenos ypatybes[91].
Minėtoji ūkinio gyvenimo studija mums įdomi todėl, kad jos dėmesio centre – dvarininkas, kuris, kaip ir Gedučių šeimininkai, palaikė nuolatinius ryšius su Ryga, Jelgava bei Bauske. Ten buvo vežami ūkio produktai, įsigyjami reikmenys, įvairūs leidiniai, mezgėsi pažintys.
Grįžusio iš užsienio Grotthusso galva sukosi nuo naujų idėjų pertekliaus. Jis ėmėsi kelti ūkį, gerino baudžiauninkų gyvenimą (apie tai byloja jo testamentas). Gydė kaimo žmones, visokeriopai rūpinosi jų sveikata. Tačiau Grotthussas nebuvo tikras dvarelio šeimininkas. Turtas priklausė jo valdingai motinai. Sūnui ji tik nuomojo tėvų dvarelį, kurį po jos mirties (1831) nupirko rusų armijos generolas F. O. C. Tornow. Tai buvo nuožmus dvarininkas, žuvęs 1850 m. dvikovoje.
Su Gedučių dvareliu ir jo istorija yra artimai susijęs Žeimelis, kurio vardas žemėlapiuose aptinkamas nuo 1580 m. Tuomet miestelis priklausė Beržtalio dvarininkų Hilbranto ir Dietricho Grotthussų šeimai[92]. XVI a. gale čia buvo įsteigta protestantiška pradinė mokykla. Ryškėjo miestelio centro gotikiniai bruožai. Čia, šiame Žiemgalos krašto kampelyje, susikryžiavo įvairių kultūrų įtakos. Net keturių konfesijų – evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, katalikų ir judėjų – maldos namai taikiai surado sau tinkamas vietas. Praeityje Žeimelis turėjo nemenką reikšmę: miestelis stovėjo prie strateginės magistralės Kaunas-Upytė-Ryga. Per Žeimelį keliaudavo prekeiviai, vykstantys į Bauskę, Jelgavą, Rygą. Jame veikė Kauno muitinės prekybos sandėliai, karčemos, turgaus aikštė, paštas, plytinė. Sekmadieniais apylinkių dvarininkai susirinkdavo pamedžioti slankų, fazanų, tetervinų bei stambesnių gyvūnų. Ypatingas tų dienų įvykis – meškų medžioklė. Žeimelio pastorate ir karčemoje medžiotojai mėgo puotauti ir linksmintis[93]. Miestelyje šešerius metus gyveno ir dirbo žymus mokslininkas Gottfriedas Friedrichas Stenderis (1714-1796), parašęs pirmąją latvių kalbos gramatiką ir atvėręs vartus pasaulinei latvių literatūrai[94]. Evangelikų liuteronų bažnyčioje 1761 m. buvo pakrikštytas būsimasis feldmaršalas M. Barklajus de Tolis. Žeimelio mokytojas Juozas Šliavas (1930-1979), didžiąją dalį gyvenimo paskyręs kraštotyrai, sukaupė daugiau kaip 5000 eksponatų, sudarančių „Žiemgalos“ muziejaus pagrindą. Jis surinko daug vertingos medžiagos apie Gedučius, jo šeimininkus. J. Šliavas aptiko Theodoro Grotthusso tėvo rankraštį (bažnyčios inventoriaus aprašą), liudijantį, kad į Žeimelio gyvenimą buvo aktyviai įsijungusi Grotthussų šeima.
Baigiant šią trumpą istorinę panoramą pravartu prisiminti, kad tuo metu, kai Grotthussas kūrė Gedučiuose savo brandžiausius darbus, Wilhelmas Humboldtas skatino Liudviko Rėzos pastangas išleisti Kristijono Donelaičio „Metus“, o Immanuelis Kantas, smerkdamas Mažosios Lietuvos germanizaciją, gynė jos kalbą ir etnokultūrą. Žemaitijos Baubliuose senienų rinkinius kaupė Dionizas Poška. Kiti du žemaičiai taip pat atkakliai darbavosi: Jurgis Pabrėža, tyrinėdamas gimtojo krašto florą, kūrė lietuvišką botanikos terminiją, o Simonas Daukantas, studijuodamas Vilniaus universitete, rašė „Darbus senųjų lietuvių ir žemaičių“. Sparčiai brendo tautinė savimonė, ryškėjo kova už gimtosios kalbos teises. Jaunimas būrėsi į anticarines filomatų, filaretų ir kitas draugijas. Jas rėmė universiteto šviesuoliai, tarp kurių buvo tokia asmenybė kaip Joachimas Lelewelis. Šių draugijų būreliuose būsimieji mokslininkai Tadas Zanas, Ignas Domeika karštai aptarinėjo ekonominius ir socialinius klausimus. Čia reiškėsi jaunasis Adomas Mickevičius. Pastarasis, atvykęs 1820 m. mokytojauti į Kauną, pasinėrė į lietuvių tautosaką, jos istoriją. Lietuvoje kaupėsi naujos idėjos ir siekiai. Grotthusso mirties metais sparčiai brendo įvykiai, kuriuos įprasmino 1830-1831 m. sukilimas.

[1] Priminsime: pirmoji pasaulyje keleivinių traukinių linija Liverpulis-Mančesteris (40 km ilgio) buvo atidaryta tik po 45 metų.
[2] Vėliau jų sūnus pasivadino Theodoru. Apie tai – šiek tiek toliau.
[3] Iš Leipcigo Grotthussai dar buvo nukeliavę į Karlovy Varus ir Hamburgą.
[4] Samuel Friedrich Nathaniel Morus (1736-1792) – vokiečių filologas ir teologas.
[5] Clemen Otto. Vom Chemiker Theodor von Grotthuss // Archiv für Geschichte der Naturwissenschaf-

ten und der Technik. - Leipzig, 1916, Bd. 7, S. 383.
[6] Senuose dokumentuose kalbama apie Konradą iš Didžiojo Namo – Conradus de magno domo (Conrad von Groten Husen – senybinė germaniška forma). Apie Grotthussų genealogijos rekonstrukciją ir jų heraldikos ištakas siūlome skaityti: Nachrichtenblatt der Barone und Freihern v. Grotthuss, 1996-1998, Nr. 1-3 / herausgegeben vom Familienverband und Freiheren v. Grotthuss und Grothusen, Neuwied. Vertingų duomenų pateikta leidinyje: Von Grotthuss (Christian Johann Dietrich): Bruderssohn von Johann Ulrich // Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland / bearb. J. F. Recke, K. E. Napiersky. — Mitau, 1829, [Bd.] 2, S. 120-129.
[7] Carolus Alexandrus Curtius, Nobilis Lituanus, Juris et Medicinae Candidatus. Žr.: Lietuvių enciklopedija. – Boston, 1958, t. 13, p. 433.
[8] Kartais įdomiai ir netikėtai susipina įžymių vyrų gyvenimo keliai: po 133 metų čia (Leipcige) buvo imatrikuliuotas kitas kuršietis – Theodoras Grotthussas.
[9] Carl Philipp Emanuel Bach (1757-1832) – Hamburgo kantorius.
[10] Apie Theodoro Grotthusso tėvo ir dėdės ryšius su Emanueliu Bachu ir to meto muzikinį gyvenimą siūlome skaityti: Melnikas L. C. Ph. E. Bachas ir Pabaltijys: apie brolius Grotthussus. – Vilnius: Baltos lankos, 1997.
[11] Šalia Latvijos esančios Gedučių (senesniuose dokumentuose – Geddutz, Gieddutz) dvarelio žemės dabar pavaldžios Pakruojui. Artimiausias miestelis – Žeimelis.
[12] Theodoras turėjo dvi seseris: dvejais metais vyresnę Caroline ir jaunesnę – jau kito tėvo (daugiau patikimų žinių apie ją nepavyko rasti).
[13] Vėliau Bidderis tapo žymiu Jelgavos gydytoju ir vaistininku. Jis visuomet rūpinosi Theodoru Grotthussu.
[14] Žr.: Rietz H. Z dziejów życia umyslowego Rygi w okresie Oswiecenia. – Torun, 1977.
[15] Peterio akademijos mokytojai buvo vadinami profesoriais, o mokiniai – studentais, nes mokyklos lygis buvo artimas universitetui.
[16] Beseke J. M. G. Entwurf eines Systems der transcendentellen Chemie. – Leipzig, 1787.
[17] Beseke J. M. G. Versuch einer Geschichte der Naturgeschichte. Bd. 1: Allgemeine Geschichte der Naturgeschichte in dem Zeiträume von der Erschaffung der Welt bis auf des Jahr nach C. G. 1791. – Mitau, 1802.
[18] Plačiau apie tai žr.: Lukšienė M. Demokratinė ugdymo mintis. – V., 1985.
[19] Net toks įžymus Edukacinės komisijos veikėjas kaip Jokimas Liutauras Chreptavičius neturėjo nuoseklių studijų diplomo.
[20] Pastebima Rusijos įtaka Kuršo krašte prasidėjo jau XVIII a. pirmajame dešimtmetyje. Krašto atstovai siekdami naudos vis dažniau tardavosi (ignoruodami vietinę valdžią) su caro atstovu, rezidavusiu feodalinėje Lenkijos ir Lietuvos valstybėje.
[21] Rėza L. Žinios ir pastabos apie 1813 ir 1814 metų karo žygius iš vieno Prūsijos armijos kapeliono dienoraščio. – V., 2000, sk. V. Priminsime: L. Rėza į Paryžių atvyko 1814 m. balandžio pirmosiomis dienomis kaip Prūsijos armijos, persekiojančios Napoleono karius, dvasininkas.
[22] Ten pat, p. 185.
[23] Ten pat, p. 187.
[24] Apie tai ir apie Napoleono planus valdyti Lietuvos bei Lenkijos žemes žr.: Pugačiauskas V. Prancūzų žinios apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (1806-1812) // Lituanistika. – 1995, Nr. 1(21), p. 3-14.
[25] Ten pat, p. 7.
[26] Žymaus gydytojo profesoriaus Pauliaus Stradinio nuomone, Grotthussas sirgo chronišku kasos uždegimu (pasak jo sūnaus Janio).
[27] Deja, nepavyko rasti išsamesnių duomenų apie šį asmenį.
[28] Grotthuss C. J. T. Mémoire sur la décomposition de l’eau… – Rome, 1805. Žr. Grotthusso bibliografiją knygos gale. Memuaru tuo metu buvo vadinamas stambesnis studijinio pobūdžio straipsnis. Dabar

analogišką darbą įprasta vadinti monografiniu straipsniu arba tiesiog studija.
[29] Clemen O. Vom Chemiker Theodor von Grotthuss // Archiv für Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik. – Leipzig, 1916, Bd. 7, S. 377.
[30] Gehlens Journal für die Physik, Chemie und Mineralogie. – 1806, [Bd. 5], S. 110-118.
[31] Žr.: Bibliografija, Nr. 3.
[32] Theodoras – graikiškas Dietricho vardo atitikmuo.
[33] Žr.: Bibliografija, Nr. 3 ir 6.
[34] Žr.: Bibliografija, Nr. 2.
[35] 1802 m. Napoleonas įsteigė premiją už žymiausią atradimą galvanizmo srityje ir kasmetinę priemiją už geriausius šios srities tyirmus. Priemijų komiteto pirmininkas Gay-Lussacas, pristatydamas kandidatus, labai gerai įvertino Grotthusso nuopelnus. Vis dėlto 1807 m. premiją – aukso medalį – gavo Humphry Davy, kurio neetiška elgsena autorystės klausimais vėliau kėlė Grotthussui gilią širdgėlą.
[36] Žr.: Bibliografija, Nr. 3, 6 ir 7.
[37] Jacques Louis David (1748-1825) – monumentalių, herojinių siužetų tapytojas, pamėgęs istorines antikos temas. Aktyvus Prancūzijos revoliucijos veikėjas, Konvento narys. Vėliau kaip Napoleono rūmų dailininkas (1805-1807) nutapė paradinių kompozicijų bei portretų.
[38] *Ostwald W.* Die Entwicklung der Elektrochemie in meinverständlicher Darstellung. – Leipzig, 1910, S. 65.
[39] Страдынь Я. П. Теодор Гроттус, 1785-1822. – М., 1966, с. 21.
[40] Wilhelm Humboldt (1767-1835) – nusipelnęs vokiečių kultūrai ir valstybei žmogus, Schillerio ir Goethe’s bičiulis, nuoširdžiai pamilęs Lietuvą. Liudvikas Rėza jam buvo dėkingas už paramą verčiant į vokiečių kalbą Donelaičio „Metus“ ir eiliuotą dedikaciją šiam leidiniui.
[41] Įdomus informacijos perdavimo trukmės faktas: cituojamas Humboldto laiškas keliavo pašto karieta iš Tilžės į Romą maždaug vieną mėnesį.
[42] Šios W. Humboldto laiško (1809 10 02) ištraukos cituojamos iš: Stepanauskas L. Tomas Manas ir Nida. – V.: Vaga, 1987, p. 62.
[43] Atrodo, primityvaus vandentiekio vis dėlto būta: dabartiniai Gedučių gyventojai, kasdami žemę buvusio dvarelio centre, aptinka medinių vamzdžių liekanas. Be to, mūsų pradiniai tyrimai rodo, kad laboratorija ar bent jos dalis (tai, kas susiję su kaitinimu ir degimu) galėjo būti įruošta mūrinėje šeimyninėje.
[44] Tuomet šiam reikalui buvo naudojamos varlės. Prieparuotos varlės raumuo reaguoja į elektros impulsą, todėl jos buvo naudojamos kaip pirmieji srovės indikatoriai.
[45] Žr.: Bibliografija, Nr. 21, p. 175.
[46] Platonas. Timajas. Kritijas / vert. N. Kardelis. – V., 1995, p. 66.
[47] Gottfried Silbermann (1683-1753) – įžymus vargonų ir klavesinų meistras, klavišinių instrumentų novatorius. Klavikordas – nedidelis, lengvai kilnojamas ir nebrangus instrumentas, skleidžiantis švelniai virpančius, pilnus romantiško žavesio garsus. Jį tobulindamas Silbermannas padėjo šiuolaikinio fortepijono konstrukcijos pagrindus.
[48] Schabert E. D. Kurländischer Bildesaal. – Mitau, 1828, H. 1, S. 13-16. Clemen O. Vom Chemiker Theodor von Grotthuss // Archiv für Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik. – Leipzig, 1916, Bd. 7, S. 377-389.
[49] Bidder H. Auch Theodor von Grotthuss ist nicht mehr! // Scherer’s nord. Ann. – 1822, Bd. 8, S. 105-108.
[50] Žr.: Bibliografija, Nr. 24.
[51] Vėliau D. H. Grindelis tapo Dorpato universiteto chemijos profesoriumi ir rektoriumi.
[52] Пальм У. В Электрохимические исследования Г. Ф. Паррота // Из истории естествознания и техники Прибалтики. – Рига, 1971. т. 3, с. 84.
[53] Tais laikais profesoriaus vietai gauti nebuvo reikalaujama universiteto baigimo diplomo. A. Ampère’as, M. Faraday mokėsi savarankiškai ir neturėjo diplomo, tačiau tai nesutrukdė jiems tapti profeso-

riais. Rusijos imperijoje po 1803 m. švietimo reformos reikalavimai buvo griežtesni.
[54] 1814 m. birželio 24 d. laiškas rektoriui M. E. Stiksui, paskelbtas: Страдынь Я. П. Архивные документы о Теодоре Гротгусе // Из истории техники Латвийской ССР. – Рига, 1964, т. 5, с. 187-188.
[55] 1814 m. liepos 15 d. laiškas M. E. Stiksui, paskelbtas ten pat, p. 188-189.
[56] T. y. sieks mokslinio laipsnio.
[57] Priminsime, kad Giese daug dėmesio skyrė organinei chemijai. Jis susirašinėjo su Berzeliusu, prašė, kad šis kritiškai įvertintų jo darbus.
[58] *Žr.: Яцунский В. К.* Социально-экономическая история России XVIII-XIX вв. // Избранные труды. – М., 1973.
[59] Parrotas ėjo rektoriaus pareigas su pertraukomis iki 1813 m.
[60] История тартуского университета, 1632-1982. – Таллин, 1982, с. 72.
[61] Bidder H. Auch Theodor von Grotthuss ist nicht mehr! // Allgemeine nordische Annalen... – 1822, Bd. 8, S. 105-108.
Laiške, kurio faksimilė ir vertimas pateikiami šioje knygoje, atsiskleidžia T. Grotthusso viltys, sietos su Kuršo draugija.
[62] Analizinės chemijos specialisto H. Rose’s (1795-1864) pagrindiniai nuopelnai: sukūrė kokybinės analizės metodą, paremtą sieros vandenilio poveikiu, atrado cheminį elementą niobį (1844), išleido analizinės chemijos vadovėlį, kurio išėjo 6 laidos.
[63] Plačiau apie tai žr. J. Stradinio knygoje, p. 34.
[64] Bibliografija, Nr. 51, p. 139.
[65] Clemen O. Vom Chemiker Theodor von Grotthuss // Archiv für Geschichte der Naturwissenschaft und Technik. – Leipzig, 1916, Bd. 7, S. 377-389.
[66] Kalbama apie vandens skilimą.
[67] Grotthuss T. Gegründete Ansprüche auf literarisches Eigenthum // Allgemeine nordische Annalen... – 1819, Bd. 1, S. 535.
[68] Tuo metu, kai Grotthussas troško susitikti su Berzeliusu, pastarasis garsėjo kaip elektrocheminės giminingumo teoirjos ir cheminės medžiagų sandaros dualizmo koncepcijos autorius, spėjęs sukurti cheminių elementų, junginių bei mineralų klasifikacijas. Jis – taip pat elemento seleno atradėjas ir pirmasis mokslininkas, pradėjęs žymėti junginius cheminėmis formulėmis. Turint omenyje šiuos nuopelnus, nesunku suprasti, kodėl tyrinėtojai veržėsi padirbėti kartu su įžymiuoju Meistru.
[69] Laiškas paskelbtas: Страдынь Я. П. Архивные документы о Теодоре Гротгусе // Из истории техники Латвийской ССР, т. 5, с. 191.
[70] Bidder H. Auch Theodor von Grotthuss ist nicht mehr! // Allgemeine nordische Annalen... – 1822, Bd. 8, S. 106.
[71] Laiškas paskelbtas: Страдынь Я. П. Архивные документы о Теодоре Гротгусе // Из истории техники Латвийской ССР, т. 5, с. 190-191.
[72] Bidder H. Auen Theodor von Grotthuss ist nicht mehr! // Allgemeine nordische Annalen..., Bd. 8, S. 107. Grotthussas čia turi omenyje savo straipsnius su klaidingais duomenimis ir interpretacijomis.
[73] „Nėra nieko tamsesnio už šviesą, nors ji ir švyti tamsoje“ (lot.). Apie šį posakį bus kalbama toliau (p. 108-110).
[74] Testamentas saugomas Latvijos valstybiniame istorijos archyve, f. 7363, ap. 3, dok. 581. Gotišką tekstą vertė Juozas Malinauskas; patikslino ir išnašas paruošė J. A. Krikštopaitis.
[75] Turtą sudarė vertybės, tuomet įvertintos 12000 rublių.
[76] Jungtinei Lenkijos ir Lietuvos valstybei.
[77] Gymnasium illustre – Mintaujos (Jelgavos) aukštesnio lygio gimnazija (buvusi Academia Petrina).
[78] Tikriausiai čia turimas omenyje „Audros ir veržimosi“ („Sturm und Drang“) laikotarpis.
[79] Čia turimas omenyje H. Davy’o nesprogstantis šachtininkų žibintas.
[80] „Ne visas numirsiu...“ (lot.).
[81] Mikalojus Radvila Juodasis (1515-1565) taip pat puoselėjo sumanymą įkurti Lietuvoje protestantiš-

ką universitetą. Tačiau kontrreformacijos veikėjams pasikvietus jėzuitus įvykiai pakrypo kita linkme: buvo įsteigta Vilniaus jėzuitų akademija (universitetas) – Alma academia et universitas Vilnensis Societatis Jesu, – kurios vienas iš uždavinių buvo sustiprinti šalyje katalikiškosios konfesijos galias.
[82] Apie tai plačiau žr.: Jučas M. Patronato teisė LDK... // Kultūros barai. – 1993, Nr. 5, p. 54-56.
[83] Vokiečių dokumentikoje įprasta vyriausiąjį kilmingą didiką – galingiausią feodalą – tituluoti hercogu. Priminsime: hercogas Peteris von Bironas – sūnus Ernsto Johanno von Birono, kuris 1737 m. buvo išrinktas Kuršo hercogu (kunigaikščiu) primygtinai spaudžiant carienei Anai Joanovnai. Reikalavimą išrinkti šį carienės favoritą lėmė Rusijos agresyvūs tikslai ir to meto politinis imperijos sprendimas.
[84] Nusprendus pažymėti Peterio von Birono nuopelnus, akademijai buvo suteiktas jo vardas. Plačiau apie šią mokyklą žr.: Stradiņš J., Strods H. Jelgavas Petera akademija. – Riga, 1975.
[85] Mykolo Römerio mokslas apie valstybę. – V., LFSI, 1997, p. 218-219.
[86] Žr.: Milošas Č. Prie Nevėžio: devynioliktas amžius // Literatūra ir menas. – 1992, geg. 23, p. 14. Miłosz Czesław. Tėvynės ieškojimas. – V.: Baltos lankos, 1995, p. 72.
[87] Biržų dvaro teismo knygos. – V., 1982, p. 366.
[88] Cit. pagal: Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV-XIX a.). – V., 1983, p. 93, 106.
[89] Turimas omenyje 1831 m. Gedučių dvarelio inventoriaus sąrašas. Šį ūkio aprašą, dabar saugomą „Žiemgalos“ muziejuje, surado J. Šliavas.
[90] Daugirdaitė-Sruogienė V. Žemaičių bajoro ūkis XIX amžiaus pirmoje pusėje. – 2-asis leid. – V., 1995, p. 120.
[91] Ten pat, p. 37.
[92] Jablonskis K. XVI a. Lietuvos inventoriai. – Kaunas, 1934, p. 265-270.
[93] Šliavas J. Žeimelio apylinkės. – Kaunas, 1985, p. 62-63.
[94] G. F. Stenderis aktyviai domėjosi cheminiais reiškiniais, o ypač alchemija; jam priklauso rankraštis apie „filosofinį kristalą“ – nuolatinį alcheminių bandymų tikslą.

© Juozas Algimantas Krikštopaitis. *Pralenkęs laiką: Theodor Grotthuss. Biografijos metmenys*